

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 3 1971

ale

Historisk tidskrift för Skåneland
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör Antikvarie Carin Bunte, Lund

Redaktionskommitté

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Carl-Edvard Edvardsson, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

innehåll

Märta Strömberg: Hilleshög	1
Lennart Hennel: Det halländska båtsmanshållets tillkomst	15
Ingemar Ingers: Nedlagda byar och gårdar i Skåne	29

Aktuellt om antikvariskt

Björn Petersen: Skallagravfältet	45
Björn Petersen: Övraby kyrkoruin	45
Egon Thun: Björnekulla	46
Carl-Axel Mildner: Örkellunga	48
Hampus Cinthio: Löddeköpinge	49
Anna Järpe, Lars Redin, Gun Andersson: Skanör och Falsterbo	51
Aina Mandahl: Simlinge	51
Sven Rosborn: Malmö	52

Omslaget. Målningsfragment från det danska kompaniets hus i Malmö.
Uppmätning av Sven Rosborn.

Hilleshög

Undersökning kring en gånggrift i Borrby

Av Märta Strömberg

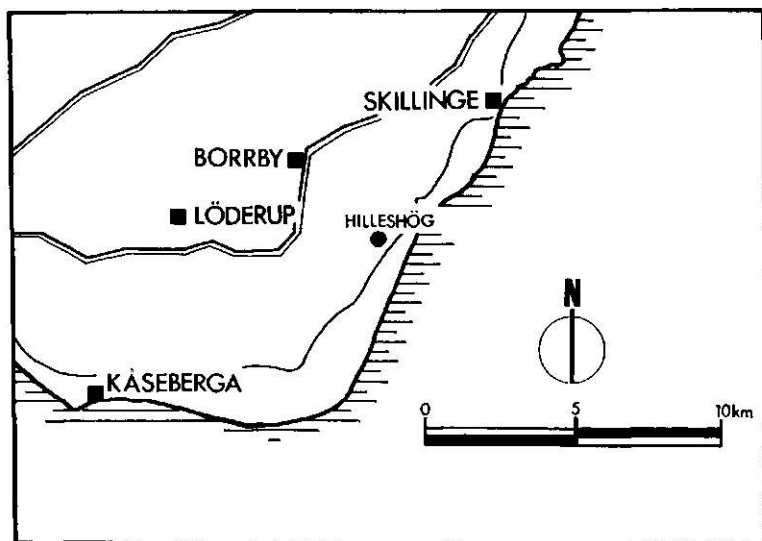

Bild 1. Gånggriftens läge.

Kunskapen om de förhistoriska människornas liv bygger i stor utsträckning paradoxalt nog på undersökningar av deras gravar. Docent Märta Strömberg vid Lunds universitets historiska museum har under en följd av år ingående undersökt flera av Österlens megalitgravar. Här redovisar hon resultatet av en mindre undersökning, som utförts vid gånggriften Hilleshög i samband med röjning av fornlämningen.

Flertalet stenkammargravar i sydöstra Skåne är välkända anläggningar, som är omskrivna i litteraturen och ofta besökes av turister. Men det finns också några få gravmonument, som ligger litet vid sidan av de stora vägarna och därför förblivit nästan okända. Dit hör megalitgravnen på Sandby nr 9 i Borrby sn. Det finns egentligen inte någon riktig väg fram till anläggningen, som ligger på ett odlat fält något mer än 200 m S om gården på nr 9 och ca 3 km SO om Borrby samhälle (bild 1). En liten markväg leder förbi fältet. Högen med stenkammargraven kallas Hilleshög eller Hillshög.¹ Under senare tid har graven blivit så övervuxen av träd och buskar och belamrad med åkersten, att till och med anläggningens karaktär föreföll oklar vid en besiktning för något mer än ett år sedan. En kantkedja har tidigare funnits som begränsning av den hög, som omger graven. Men då dessa kantstenar allt mer kom i vägen för jordbruksredskapen, avlägsnades de kontinuerligt. För några år sedan flyttades en sådan sten upp till gården, där den ännu finns kvar.

Kring en anläggning av detta slag borde det egentligen alltid finnas ett stycke mark, som inte utsattes för någon åverkan genom odling eller på annat sätt. En stenkammargrav är nämligen inte en anläggning, som byggs för att användas vid ett enda tillfälle. Även utanför själva gravrummet har förekommit olika slags ceremonier och aktiviteter, som lämnat vissa spår efter sig. De fynd och konstruktioner det här är fråga om har i vissa fall redan skadats eller totalt förstörts, medan de i andra fall legat skyddade på vad man kunde hoppas betryggande djup. Genom de moderna maskinerna och effektivare

odlingsmetoderna tränger man numera allt oftare ned i de forntida lagren. Så hade hänt i detta fall. Det hade börjat komma upp sten och lösa fornsaker i markytan. För att rädda åtminstone något innan det var för sent, utförde Historiska museet i Lund genom artikelförf. en undersökning här under våren 1971. Olika områden med en sammanlagd yta på ca 100 kvm undersöktes då utanför gravhögen. En större undersökning tillät inte de knappa ekonomiska resurserna.

Det var från början inte meningen att inbegripa den till synes svårt skadade graven i arbetet. Men då det vid upprepade tillfällen under arbetets gång framställdes önskemål om en uppsnygning av anläggningen, verkställdes en sådan i undersökningens slutskede efter överenskommelse med Riksantikvarieämbetet. Den lösa åkerstenen forslades bort, träd och buskar avlägsnades, och så mycket som möjligt av rötterna grävdes försiktigt upp (bild 2). Genom detta arbete fick man för första gången på länge möjlighet att se konturerna av flertalet större stenar i graven. En provisorisk plan över anläggningen gjordes upp (bild 3). Det måste dock framhållas, att man i detta fall egentligen borde undersöka hela anläggningen för att sedan restaurera den. Genom de sentida ingreppen av olika slag kan man sannolikt inte räkna med att finna några större oskadade partier inne i kammaren eller i gången. Men vid en totalundersökning bör man frilägga alla stenar ordentligt, studera enskildheter i konstruktionen och göra en noggrann uppmätning. Eftersom en sådan fullständig friläggning inte kunde komma ifråga nu, visar den provisoriska planen

Bild 2. Hilleshög efter en genomgripande rökning. Foto förf.

endast vad man efter rökningen kunde iakttaga.

Det står nu helt klart, att det är fråga om en gånggrift. När Egil Lönnberg år 1933 inventerade fornlämningarna i Borrby sn, upptog han Hilleshög som en gånggrift men meddelade, att graven redan då var ganska ramponerad och övervuxen.² Sedan dess har anlägg-

ningen i ännu högre grad dolts av sten från åkern samt tätväxande buskar. Det synes dock inte, som om någon avsiktlig åverkan skett på själva stenkammargraven under de allra senaste åren. Den nya provisoriska planen överensstämmer visserligen inte i alla enskildheter med Egil Lönnbergs ritning, men det kan i varje fall konstateras, att man

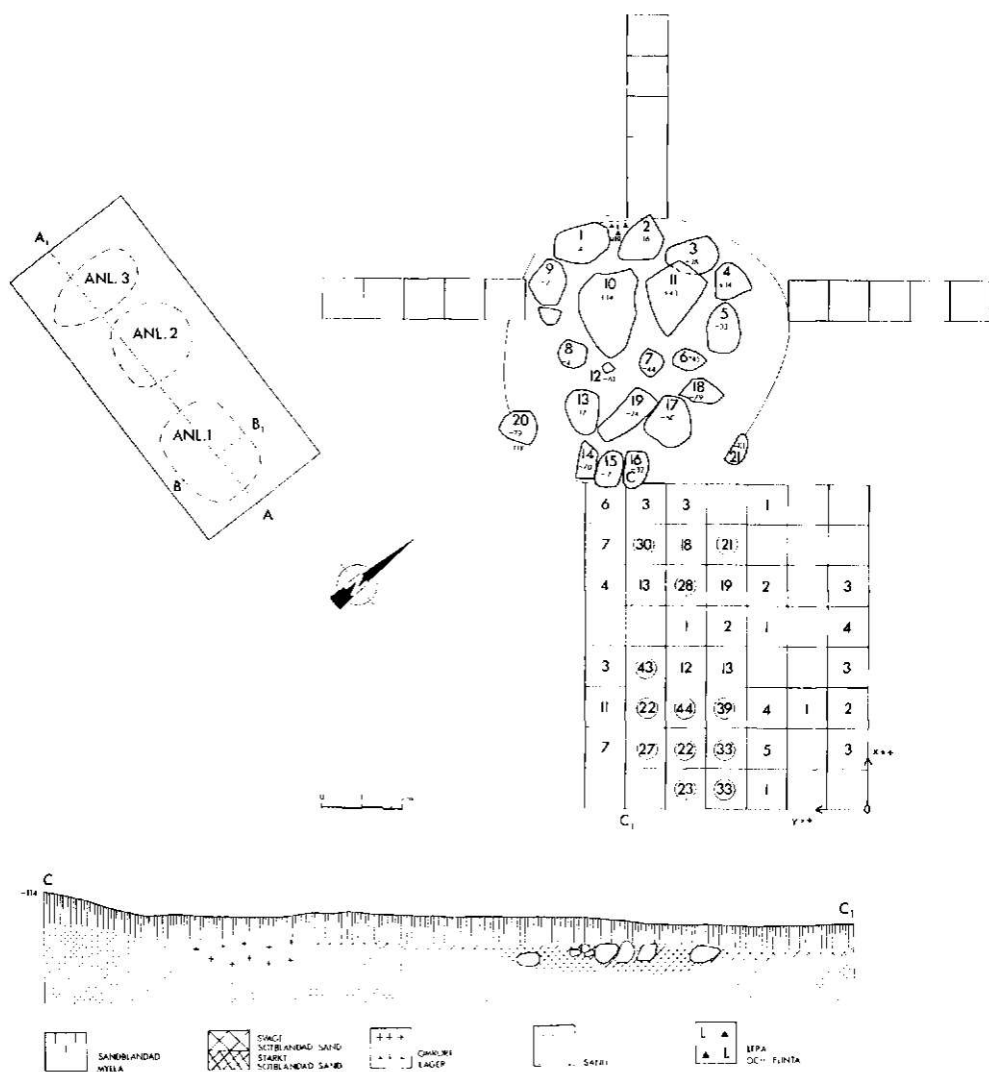

Bild 3. Plan över gånggriften jämte uppmätning av undersökta ytor. Antalet keramikskärvor har markerats i de enskilda metrerrutorna utanför graven.

inte brutit upp och avlägsnat stenblock inne i själva gravkammaren.

Vad kan man nu utläsa ur planen? Först och främst att det är en gånggrift med en liten kammare, som varit antingen oval eller rektangulär. Vilketdera det är fråga om får man veta först när man över hela ytan kommit ned till kammargolvet. Gravrummet är ca $3,5 \times 2$ m stort, och orienteringen är NO-SV. Över kammaren har legat stora takblock. Två sådana ligger nu snett nedfallna i kammaren, nr 10 och 11. Det är möjligt, att det funnits ytterligare ett block, som antingen bortforslats eller ligger kvar nere i graven. Takblocken är av pegmatit, som är en grov avart av granit.³ På ovansidan av det sydligaste blocket finns en mängd skålgropar, d. v. s. grunda fördjupningar i stenen.⁴ Sådana skålgropar är mycket vanliga på megalitgravarnas takblock och har huggits in under yngre stenålder—bronsålder.

Väggstenarna är 10 till antalet. Det är fråga om granit, gnejsig granit, pegmatit, glimmerkvartsit och kvartsit. Blocken är så beskaffade, att de har en slät sida, som alltid vänts inåt vid gravbyggandet. Man har därför måst välja byggnadsmaterialet med stor omsorg. Ibland har det kunnat fastställas, att man spaltat stora runda moränblock och därigenom fått lämpliga stenar med en slät sida. När graven skulle byggas, ställde man väggblocken bredvid varandra, men på grund av stenarnas ojämna sidokanter måste man göra en mycket omsorgsfull tätning mellan blocken för att åstadkomma en sluten gravkammare. Dessa tätningar är konstruerade på olika sätt. I regel är det dock så, att man på insidan staplat små

stenplattor från golvet ända upp till taket. Då dessa torrmurar eller flisstaplar gjordes mycket omsorgsfullt, är den inre kammarväggen ofta jämn och fin, och åtminstone den nedre delen av tätningarna ligger i åtskilliga fall kvar i ursprungligt läge.

När gånggriften i Carlshögen i Hagestad undersöktes, fick man där se prov på en mera ovanlig teknik i fråga om tätningen. Där hade man nämligen i mellanrummen mellan väggblocken på flera ställen placerat på högkant ställda pelare, som omgavs av små tunna stenplattor.⁵ Ett par andra gånggrifter synes ha haft samma konstruktion.⁶ Även i Hilleshög förekommer en sådan tätning med en kantställd pelare (eller möjligen smal häll), åtminstone på ett ställe. När marken röjdes utanför stenarna 1 och 2, visade det sig, att här inte längre fanns något skyddande jordlager kvar av den tidigare högen. Man kunde tydligt se, att de stora blocken står i ett mörkt jordskikt, kanske med någon sotinblandning, och på utsidan vid basen omges av en stenpackning. Mellan blocken finns innerst mot kammaren till en tätning av en kantställd smal sten med tunna plattor av röd resp. grå sandsten och granit på ömse sidor (se bild 4). Utanför denna tätning finns en annan bestående av ett tjockt lerskikt med inblandade flintstycken. Säkerligen finns det rester av tätningar bevarade på flera ställen i gånggriften. Detta hade vi dock ingen möjlighet att forska närmare i, eftersom en undersökning av själva graven inte stod på programmet. Endast på ett ställe i södra sidan mellan stenarna 8 och 9 hade vi i samband med röjningen och borttagandet av rötter anledning att komma ett litet stycke in i kammaren. Man

kunde där se, att det fanns golvplattor av sandsten eller skiffer.

Gången förefaller att vara mera skadad än kammaren. Ett par stenar i norra sidan är utåtvälta, och en sten vid ingången har sprängts i två delar. Materialet i stenarna är granit och i ett fall kvartsit. Gångens längd torde ha varit ca 3 m. Det kan dock inte helt uteslutas, att här ursprungligen funnits ytterligare ett stenpar, som avlägsnats. Ätminstone ett takblock är bevarat från gångens konstruktion, nämligen nr 19. Vid röjningen påträffades en 25,5×25×4 cm stor kalkstensskiva, som kan vara en bit av en dörrsten, men det kan också vara en bit av en karmsten. Sådana stenar brukar finnas på ett eller flera ställen i gångens sidor och ingå i dörranordningar.

Trots att anläggningen är svårt skadad är högen av jord och sten delvis bevarad. På ett par ställen ligger stenar, som kan antagas vara rester av en förstörd kantkedja.

I samband med röjningen påträffades ett litet antal fynd. Det är sammanlagt 30 krukskärvor, 8 flintstycken samt några brända benbitar. Av krukskärvorna är 22 av stenålderskaraktär. På några finns linjedekor, krysskraffering och kamstämpelmönster, vilket allt är en ornamentik, som tydligt visar, att det är kärl från de första århundradena av gravens användning, från ca 2300—2000 f. Kr. Denna keramik tillhör trattbågarkulturen, som uppbars av en bondebefolkning. Ett par keramikskärvor låg inne i kammaren på det ställe i södra delen innanför stenarna 8 och 9, där bortröjningen av rötter m. m. för-anledde en mindre undersökning. 5 stenåldersskärvor låg i omrört lager i gången. De övriga låg på röset. Bland

flintstyckena finns en bit av en slipad flintyx. På det nämnda stället i kammaren påträffades ca 15 cm över botten några brända benbitar och 8 skärvor av ett lerkärl från yngre bronsålder (ca 800—400 f. Kr.). Man har tydligen använt kammaren för en sekundärgrav under denna tid. Detta är ingen ovanlig företeelse. Senast vid undersökningen av gånggriften i Tågarp, Ö. Tommarp påträffades sådana sena fynd ytligt i kammaren.⁷ Enligt en äldre uppgift skall man i gånggriften ha funnit ett skelett samt några brons saker. Detta skulle kunna vara en grav från äldre bronsålder.⁸

Trots att det inte nu kunde företagas någon utgrävning av själva gånggriften kan man som synes ändå få vissa upplysningar genom en grundlig röjning av anläggningen. Äldre uppgifter och nya iakttagelser visar dock, att graven utsatts för skadegörelse på olika sätt. Denna skada är dock inte värre än att man skulle kunna återställa graven så nära som möjligt i dess forna skick. Betingelserna härför är gynnsamma, eftersom såväl väggstenar som takblock finns kvar.

Formen på kammaren i gånggriften i Hilleshög kan som nämnt inte säkert bestämmas för närvarande. Men vad man kan säga är att det är fråga om en liten kammare, betydligt mindre än de närbelägna i Ramshög och Carlshögen i Hagestad. Det finns dock en del exempel i Skåne på små gånggrifter. Här kan nämnas gånggriften på Ingelstorp nr 25, Ingelstorp sn, som också ligger på Österlen.⁹ Vidare har Kungsdösen i Ö. Torp och dubbelgånggriften på Annehill, Kävlinge små proportioner.¹⁰ På forskningens nuvarande ståndpunkt är det oklart, om det är någon mera be-

Bild 4. Hilleshög från NV, visande bl. a. tätningen mellan två väggstenar.

Foto förf.

tydande generell tidsskillnad mellan stora och små gånggrifter.

Förutom röjningen stod som en väsentlig arbetsuppgift att undersöka marken runt omkring graven. Man är numera väl medveten om att det icke sällan finns fynd utanför gångmynningen. Ibland ligger fynden tillsammans med sten i ett eller flera lager.¹¹

Utanför Hilleshög föreföll fyndförhållandena inte att vara särskilt gynnsamma. Förutom den långvariga odlingen med dess skadliga effekter har man gjort djupa ingrepp på flera ställen och därigenom ointetgjort möjlig-

heterna till iakttagelser av ostörda lager. I de 5 m långa och 1 m breda schakt, som upptogs bakom kammarens långsida och utanför de båda gavlarna påträffades inga fynd. Detta stämmer egentligen väl med tidigare erfarenheter, men undersökningen gjordes ändå som en kontrollåtgärd. Bättre lycka hade vi som väntat framför gångmynningen, där en yta på 56 kvm utgrävdes. Visserligen var även här marken omrörd på ett par ställen, men det låg dock över större delen av ytan ett svagt sotblandat sandlager, i vilket anträffades kruk-skärvor, flintstycken, några brända ben-

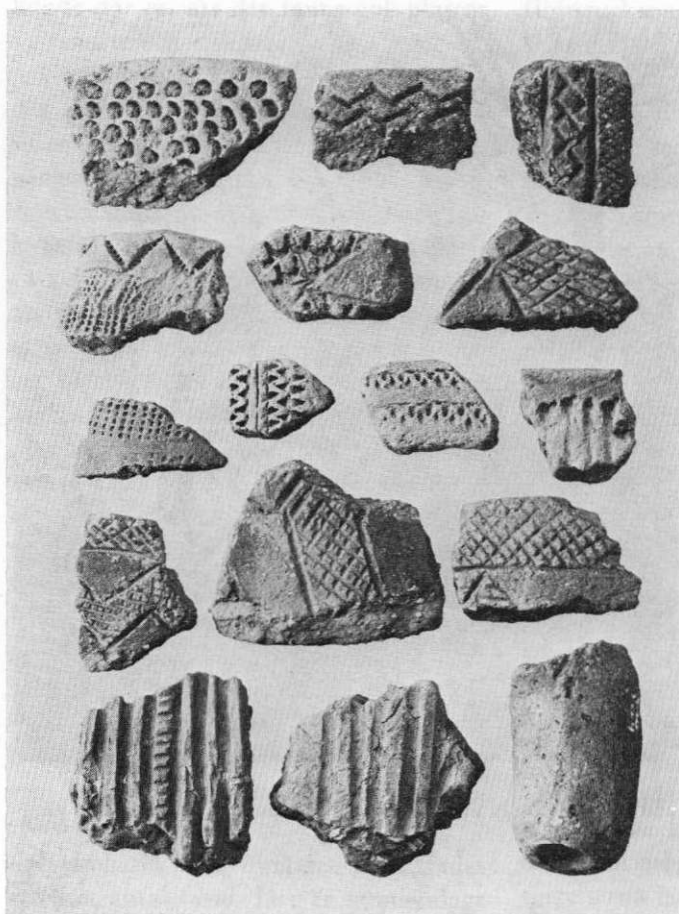

Bild 5. Keramik från området utanför gångmyningen. De rikt ornerade skärvorna härrör från flera olika kärl.
Foto Bengt Almgren.

bitar samt enstaka stenar. Som framgår av profilen på bild 3 fanns på ett ställe en skålad grop med starkt sotblandad sand och spridda stenar.

Vid undersökningen av den nämnda ytan påträffades 517 krukskärvor samt 253 flintföremål. Läget för de förstnämnda har markerats på bild 3, där fynd över 20 skärvor utmärkts med en

ring. Härav framgår, att det är en tydlig koncentration nedanför och något öster om gången. Samma spridning av skärvorna såg man exempelvis vid gånggriften i Tågarp.¹²

Av krukskärvorna är 272 ornerade. Antalet skärvor är således inte stort, om man jämför det med vad som framkommit t. ex. vid Ramshög i Hagestad, där

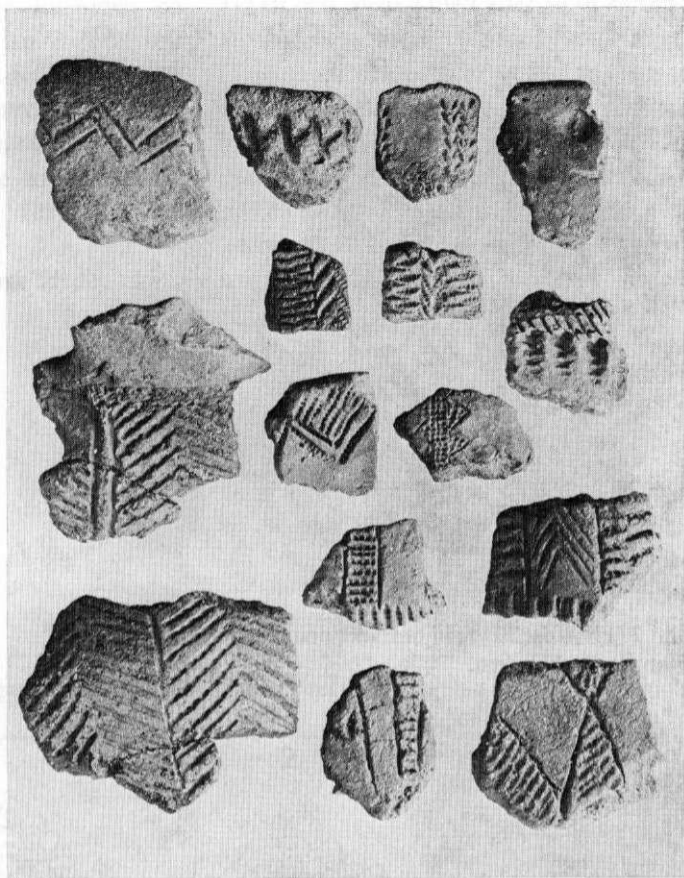

Bild 6. Keramik från området utanför gångmynningen.
Foto Bengt Almgren.

man funnit mer än 12.000 st., och man skulle då tro, att det vid Hilleshög inte kunde röra sig om mer än några få sönderslagna lerkärl. Men redan av en preliminär genomgång framgår det, att fragmenten härrör från åtskilliga kärl. I regel finns det bara enstaka eller några få skärvor av samma kärl, men i undantagsfall finns det flera stora kärlstycken.

Här ingår de i de skånska megalitgravarnas fyndmassa så karakteristiska brämbägarna, d. v. s. kärl med ett markant utvikt, dekorerat mynningsbräm. Det finns också bitar av flera olika fot-skålar, likaledes en ledform i stenkammargravarnas fyndmaterial. Det är vida skålar på hög, konisk fot. Dessutom finns andra skålformer representerade

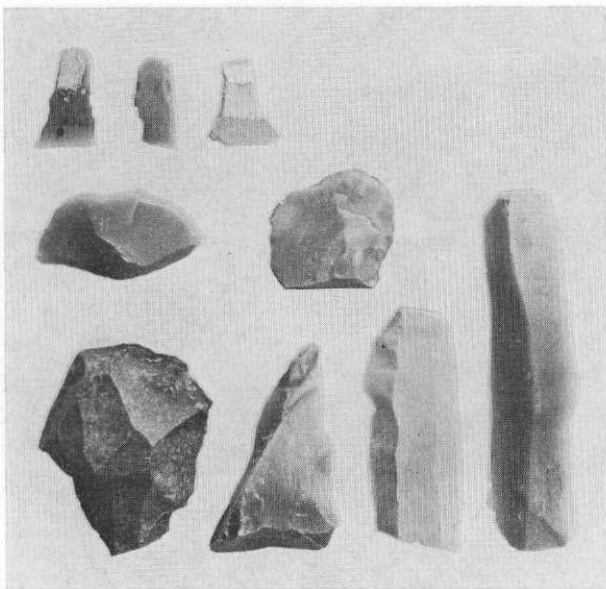

Bild 7. Flintföremål från området utanför gångmyningen.
Foto Bengt Almgren.

liksom även lerskedar. Ornamentiken är synnerligen omväxlande, som vanligt är i trattbägarkulturens keramik. Det är streckdekor och instämplade mönster i olika utförande. Prov på keramiken visas på bild 5 och 6. Även om materialet ännu inte granskats närmare, ser man ändå av dekoren, att här finns en tidig keramik med vertikal streckornering, krysskraffering i linjeteknik samt vissa bågstämplar men att det även ingår mönster av senare prägel.

Den keramik, som alltså här är representerad i skärvor, befinner sig säkert i sekundärt läge. En del skärvor kan förmodas höra till kärl, som en gång sattes in i den mörka gånggriftskammaren, när denna först användes

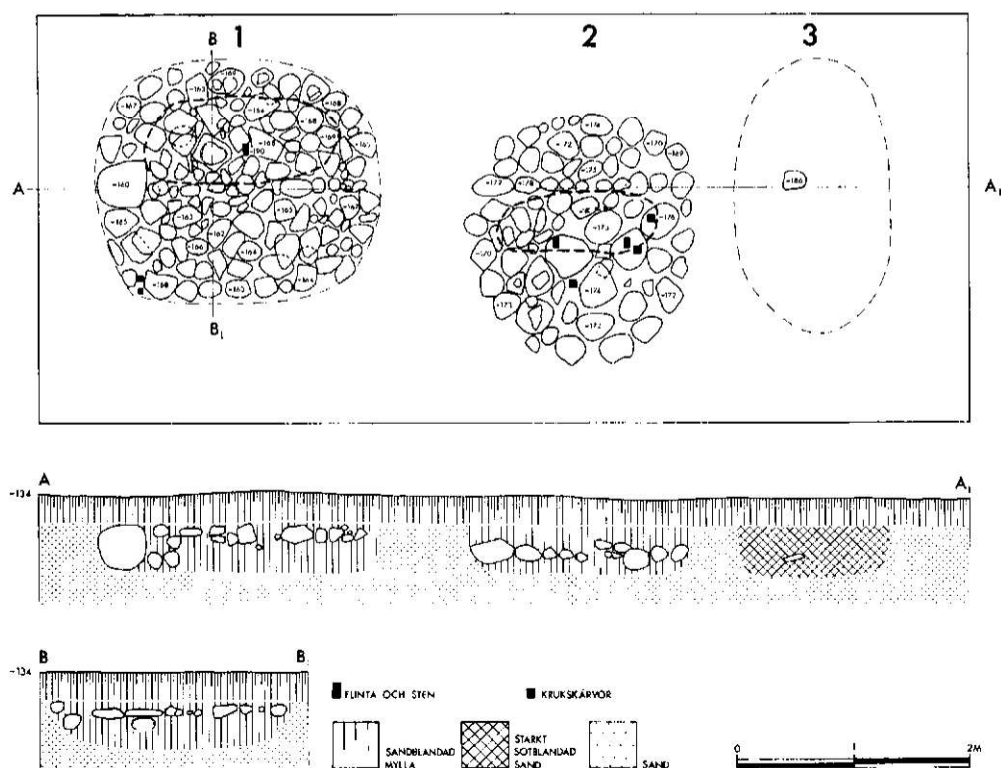
som gravrum vid tiden omkring 2300 f. Kr. Vi fann samma slags skärvor inne i kammaren. Gånggrifterna har använts för många begravningar under en lång tidsperiod, och ibland har man röjt ut de äldre fynden, vilket haft till följd, att dessa hamnat på spridda ställen utanför gångmyningen. Men detta ger inte hela förklaringen på fynden utanför graven. Sedan länge har vissa forskare varit inne på tanken, att i fyndmassan också ingår kärl, som aldrig ställts in i kammaren utan primärt placerats utanför i samband med begravningar och gravkult. I några få fall i Danmark och Skåne har man funnit kärl i sådant läge, att man anser sig kunna belägga, att lerkärl ursprungligen

ställt på båda sidor om ingången på den omgivande kantkedjan.¹³ Men under århundradena efter den första användningsperioden har mycket hänt vid dessa monument, nya begravingar och offer samt ett raserande av äldre anläggningar. Detta gör förhållandena mycket komplicerade.

Av de 253 flintstyckena är det mesta

avfall och avslag med eller utan spår av användning. Men här finns också några få föremål såsom tväreggade pilspetsar, bitar av slipade yxor, skrapor, knivar, borrar, spån, kärnor m. m. På bild 7 ser man ett urval av detta material, om vilket man kan säga detsamma som om keramiken. En del kan förmodas vara utrensat från gånggriften, annat härrör

Bild 8. Plan över anläggningarna S om Hilleshög jämte profiler.

från kultisk aktivitet utanför graven. Enstaka saker kan vara tillfälliga, kanske äldre inslag i materialet utan något samband med gravens användning.

Det återstår nu att redogöra för den yta på 28 kvm, som utgrävdes S om Hilleshög (bild 3 och 8). Här påträffades 3 anläggningar strax under plogdjup. I den första låg överst ett $2,4 \times 2$ m stort stenskikt och under detta starkt förmultnade skelettresten i mörk jord inom en yta på ca $1,7 \times 0,75$ m. I profilen avtecknade sig anläggningen som en något över 40 cm djup, långsträckt grop. Av skelettresterna kunde endast kraniedelar tillvaratagas. Dessa har bestämts såsom tillhörande människa.¹⁴ Tillsammans med benen låg ett 11,1 cm långt flintspån med obetydlig retusch nedtill (bild 9 d). Ett par ornerade keramikbitar låg i stenskiktets yterkant. De är av samma slag som skärvorna från området utanför gångmyningen.

Den andra anläggningen var beskaffad på ungefär samma sätt med ett $2,15 \times 2$ m stort stenskikt, som dock låg något längre ned i gropen. Även här låg starkt förmultnade ben i mitten. På samma nivå som benen låg en tväreggad pilspets av flinta samt ett stycke av en stenxya (bild 9 a och c). Den tredje anläggningen skilde sig från de andra genom att här inte fanns något stenskikt utan endast en $2,3 \times 1,3 \times 0,43$ m stor grop, fylld med sotblandad sand. Spritt i gropen låg 83 brända flintbitar jämte ett grovt spånfragment med bruksretusch, möjligen en kniv (bild 9 b). Även här såg man vid utgrävningen svaga spår av obrända ben.

Vad detta är för anläggningar är oklart. Om benen varit bättre bevarade, skulle man haft ett betydligt gynnsam-

mare utgångsläge för en bedömning av denna fråga. Nu var av benen endast kraniet i anläggning 1 i sådant skick, att det kunde tillvaratagas, och anledningen härtill var att detta låg direkt under en konserverande kalkstensplatta.

Formen på anläggningarna ger en antydning om att det kunde vara fråga om gravar, och benresterna pekar i och för sig självfallet i samma riktning. Dessa gravar borde då av de sparsamma fynden att döma vara från yngre stenåldern och tillhöra samma kultur, som vi har representerad i gånggriften, d. v. s. trättbägarkulturen. Men problemet är inte så lättlost. Det är egentligen egendomligt att finna gravar i det omedelbara grannskapet av en gånggrift, där man kunde ha lagt in sina döda. Det kan dock ha varit så, att ingången till gånggriften vid detta tillfälle varit blockerad, varmed menas, att gången nära mynningen försetts med en jord- och stenfyllning, som hindrat tillträdet till kammaren.

Denna anläggningstyp är emellertid inte helt unik. Vid undersökningen av området utanför stenkammargraven på Hagestad nr 2 påträffades 1,5 m V om det nedfallna takblocket en anläggning av ungefär samma slag, också den med enstaka bevarade skelettdelar samt invid dessa ett spånfragment. Benen har C 14-daterats till 2090 f. Kr. $\pm$ 65 år.¹⁵ Även i enstaka andra fall har man funnit besläktade anläggningar under flat mark utanför stenkammargravar.¹⁶ Men ännu har man inte så klara fyndförhållanden, att man bestämt kan avgöra, om det är gravar eller inte. Kraniet i anläggning 1 vid Hilleshög låg inte långt från mitten, och här fanns spår av ben även bakom skallen. Detta kan tyda på att vi inte har att göra med en

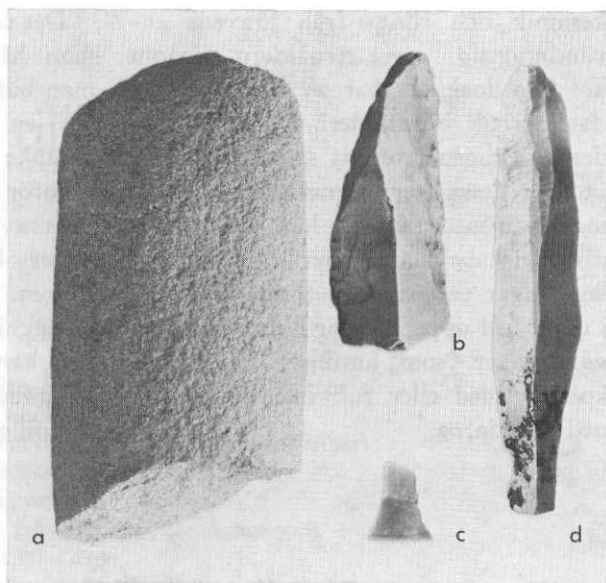

Bild 9. Fynd från anläggningarna S om Hilleshög.
Foto Bengt Almgren.

vanlig grav med ett fullständigt skelett. Det kan vara fråga om någonting annat, kanske en plats, där endast delar av skelettet har begravts. Det kan också vara anläggningar, som har direkt samband med megalitgraven på så sätt, att här begravts skelettdelar, som tagits ut ur gravkammaren. Det förhåller sig också så, att fyndförhållandena inuti gravkamrarna ingalunda är lättolkade, ens när ben och gravgåvor är välbevarade och inga sentida ingrepp åstadkommit stora skador. Benen ligger ofta i stor oreda, och vissa ben saknas i skeletten. Gravkammaren har antagligen

inte alltid fungerat som primär begravningsplats för de lik, som man där finner skeletten av. Det finns också tydliga exempel på att ben rensats ut ur gånggriften eller att man grävt ned dem i någon del av kammaren. Man kan också ha lagt ned dem i en grop utanför graven. Det finns därför olika möjligheter att tolka de nyfunna anläggningarna vid Hilleshög. Man kan inte ens utesluta, att groparna grävts under bronsåldern. Såväl invid stenkammargraven på Hagestad nr 2 som utanför gånggriften i Tågarp påträffades några stora härdar, i och kring vilka det låg

keramik och flinta från gravens användningstid, yngre stenåldern. Genom kol har dock ett par av dessa härdar daterats till bronsåldern.¹⁷ Detta betyder visserligen inte, att samtliga härdar utanför dessa megalitgravar är så sena, men man inser, att det kan vara metodiskt riskabelt att datera sådana anläggningar endast efter föremålen, som i dessa fall uppenbart är äldre. Det kan vara saker, som antingen oavsiktligt kommit med eller fullt medvetet lagts ned i härdarna.

Det som framför allt är viktigt är att man här får en fingervisning om att man vid undersökningen av området invid en stenkammargrav inte bör inskränka sitt arbete till platsen strax utanför gångmyningen utan att man i mån av resurser förutsättningslöst bör undersöka marken runt om anläggningen. Då har man möjlighet att finna anläggningar som dessa vid Hilleshög och kanske genom goda bevaringsförhållanden få bättre hållpunkter för tolkning och datering.

Noter

¹ J. Olson, Sandby i Ingelstads härad, dess historia och byordning, Simrishamn 1941, s. 11. G. Åberg, Borrby fornminnen, fynd och kommentarer, En socken berättar, Lund 1945, s. 39 ff.

² Inventeringsberättelse i Antikvariskt-topografiska arkivet, Sthlm.

³ Bestämningen av stenmaterialet har utförts av fil.kand. Birgitta Hulthén, som tackas för hjälpen.

⁴ Omtalade i Lönnbergs inventering och hos Åberg, a. a., s. 41.

⁵ M. Strömberg, Die Megalithgräber von Hagestad, Zur Problematik von Grabbauten und Grabriten, Acta Archaeologica Lundensia, Ser. in 8°, Nr 9, Lund 1971, Abb. 6 och 7, s. 218 f.

⁶ M. Strömberg, Gånggriften i Tågarp, Ö. Tommarp, Föreningen för Fornminnes- och Hembygdsvård i Sydöstra Skåne 11, Simrishamn 1971, s. 23.

⁷ Strömberg, Gånggriften i Tågarp, s. 35 f.

⁸ Olson, a. a., s. 11.

⁹ Undersökt av förf. 1969, Strömberg, Die Megalithgräber, s. 251 ff.

¹⁰ F. Hansen, Bidrag till kännedomen om äldre megalitkeramiken i Skåne och Danmark, Lund 1918, s. 28 ff. Dens., Gånggriftsundersökningar i Harjagers härad, Historisk tidskrift för Skåneland, Bd 5, s. 267 ff.

¹¹ Strömberg, Gånggriften i Tågarp, s. 68 ff.

¹² Strömberg, Gånggriften i Tågarp, fig. 41.

¹³ Se t.ex. P. Kjærum, Tempel eller grav, Skalk 1965:1, s. 5.

¹⁴ Enligt bestämning av intendenten, fil.dr Joh. Lepiksaar, Naturhistoriska museet, Göteborg.

¹⁵ Strömberg, Die Megalithgräber, s. 175 ff, 339 ff.

¹⁶ För Danmarks del kan hänvisas till de gravar i Jylland, som undersökts framför allt genom C. J. Becker. Det är här visserligen inte fråga om några direkta paralleller, men de är viktiga såsom flatmarksgravar tillhörande trattbågarkulturen, C. J. Becker, Gådefulde jyske stenaldergrave, Nationalmuseets Arbejdsmark 1967, s. 19 ff.

¹⁷ Strömberg, Die Megalithgräber, s. 177 ff. Dens., Gånggriften i Tågarp, s. 75 f.

Det halländska båtsmanshållets tillkomst

Av Lennart Hennel

När Skåneland övergick i svensk ägo betydde det förvisso många förändringar för befolkningen, bl. a. krävdes att man bidrog till Sveriges försvar. Naturligtvis kunde man inte omedelbart lojalt tjäna de herrar, man hittills betraktat som fiender.

Svenska statsmakten var inte okunnig om svårigheten att skaffa pålitligt folk från de nya landskapen och prövade därför olika metoder för att göra den svenska krigstjänsten attraktiv, berättar förste arkivarie Lennart Hennel, Sigtuna.

De danska landskap, som vid 1600-talets mitt övertogs av Sverige, kom i likhet med rikets övriga landskap att få lämna bidrag till landets försvar. Det var dock ganska naturligt om den svenska statsledningen lät Skåne, Blekinge, Halland och Bohuslän få en något annorlunda behandling i detta avseende än de gamla landskapen. Det var knappast att vänta, att befolkningen i de erövrade provinserna med någon större entusiasm skulle ställa sig under de svenska fanorna eller gå ombord på svenska örlogsskepp. Samhörighetskänslan med Danmark var alltför stor. Den svenska statsmakten valde i denna situation att i de nyerövrade landskapen uttaga de militära pålagorna på två olika sätt. I Skåne och Bohuslän inrättade man rusthåll för ryttare.¹ I Halland däremot uttogs en avgift av varje hemman, de s. k. utskrivningspengarna. Under kriget 1675—1679 rådde extraordinära förhållanden. De

f. d. danska landskapen underkastades, liksom riket i övrigt, utskrivningar av manskap.

När det militära indelningsverket inrättades på 1680-talet uppstod problem med fördelningen av rikets resurser mellan hären och flottan. Väsentligt i detta sammanhang blev också flyttningen av huvudflottan från Stockholm till Trossö i Blekinge, där staden Karlskrona så småningom växte fram. I Blekinge inrättades ett på kronans räntor indelat båtsmanshåll, som kom att omfatta drygt 1500 båtsmän. För att underlätta rekryteringen av båtsmän lät man till landskapet förflytta de båtsmän, som fanns i Norrland och Finland, samtidigt som man vakantsatte dessa områdens båtsmanshåll.² En liknande indelning planerades för Hallands del. Man räknade med att i detta landskap få ytterligare 1500 båtsmän. Planerna genomfördes emellertid inte. I stället beslöt man i början av år 1684 att låta

indela fyra kompanier ryttare i den del av landskapet, som varit avsett för båtsmanshåll, nämligen i Fjäre och Varbergs fögderier.³

De halländska krono- och skattehemmanen fortsatte att betala sina utskrivningspengar, som uppgick till fem daler silvermynt för helt hemman. De utgjorde en del av den s. k. terminsskatten, som hade fastlagts i de kontrakt, som slöts mellan den halländska allmogen och den svenska staten år 1648.⁴ Ganska tidigt hade emellertid en personlig utskrivningsavgift införts, som även den utgick med beloppet fem daler smt. Denna uttogs årligen av varje mansperson mellan 15 och 60 år. Dessa utskrivningspengar nedsattes efter hand till två daler smt. Även invånarna på adelns utsockne frälsehemman underkastades denna per capita skattebörd.⁵ De båda avgifterna innebar befrielse från utskrivningar. Det skulle emellertid ganska snart och fullt påtagligt under stora nordiska kriget visa sig, att denna befrielse ej kom att gälla under krigstid. Halland kom i likhet med övriga delar av det svenska riket att bli underkastat utskrivningar av knektar. Det förefaller dock som om man i Halland och Skåne var tillfreds med den rådande ordningen. Utskrivningspengarnas utbytande mot ett ständigt båtsmanshåll i Halland skulle komma att medföra ett flertal förvecklingar efter det stora nordiska krigets slut.

Huvudflottans förflyttning till Blekinge var i hög grad en konsekvens av de danska landskapens införlivande med Sverige. Kriget 1675—1679 hade tydligt uppenbarat nackdelarna med flottans stationering i Stockholm. Av strategiska skäl var inte heller Karlskrona idealiskt. Den svenska västkusten var

under ogynnsamma förhållanden helt oskyddad. I slutet av 1690-talet beslöt därför den svenska statsledningen att inrätta en örlogsstation i Göteborg.⁶ Därmed skulle det visa sig, att Halland återigen blev aktuellt för rekrytering av båtsmän. Planer på en båtsmansindelning av den omfattning, som skisserats på 1680-talet, väcktes åter till liv. De halländska rusthållarna i norra delen av landskapet såg här en möjlighet att bli av med sina ryttarkompanier. De begärde i stället att bli anslagna till båtsmanshåll.⁷

I slutet av år 1699 tillsattes en s. k. indelningskommission, som undersökte vilka räntor i Halland, som var disponibla för en båtsmansindelning. Samtidigt kartlades tillgången på befarett och sjövant manskap i landskapet.⁸ En förflyttning av ryttarkompanierna till södra Halland verkade vara en förutsättning för att planerna skulle kunna genomföras.

När representanter för kommissionen anlände till Stockholm i mars år 1700 för att avlägga rapport inför kungen, hade strax dessförinnan inkommit meddelande om kung Augusts krigsförklaring mot Sverige. Planerna på ett båtsmanshåll i Halland fick uppskjutas tills vidare.⁹ I stället igångsattes omedelbart åtgärder för värvning och utskrivning av båtsmän för att få manskap till huvudflottan i Karlskrona.¹⁰ Det hastiga avgörandet i kriget med Danmark kom sedan att förskjuta tyngdpunkten av krigshandlingarna österut. Intresset kom nu närmast att koncentrera sig till rekryteringen av landtrupper.

Chefen för den nya eskadern i Göteborg, amiral Erik Sjöblad, som dessutom var guvernör över Göteborgs och Bohus län, tog emellertid i november

1702 upp frågan om manskap till den nya eskadern. Han meddelade då amiralitetskollegiet, att han beräknade den erforderliga styrkan till 1774 man. Sjöblad föreslog, att rytteriindelningen i norra Halland skulle ersättas av en båtsmansindelning och att rytteriet skulle förflyttas till södra Halland.¹¹ Amiralitetskollegiet tycks emellertid för sin del ha beslutat sig för att försöka få till stånd en ny form för rekrytering av båtsmän. Mönstret för denna var hämtat från Frankrike.

Enrolleringen

Defensionskommissionen, som vid kungens avresa på våren 1700 anförtrots rikets försvar, stödde amiralitetskollegiets förslag om en förnyelse av formen för båtsmansrekrytering.¹² Kungen fattade i februari 1704 beslut om att en s. k. enrolleringsinrättning skulle förläggas till Skåne, Halland och Bohuslän. Avgörande för kungens ställningstagande torde ha varit, att rytteriindelningen i norra Halland därigenom inte skulle komma att rubbas. Genom beslutet övergavs de gängse formerna för anskaffandet av båtsmän. Vid sidan av båtsmansindelningen i Blekinge och Södra Möre hade den återstående delen av båtsmanshålllet hittills varit baserad på rotering. Ett båtsmanshåll av den senare typen skulle emellertid i Halland ha inneburit ett ringa antal båtsmän jämfört med det behov, som redovisats för Göteborgseskadern.

Grundtanken bakom enrolleringsinrättningen var att den sjövana befolkningen mot åtnjutande av vissa förmåner skulle vara skyldig att i krigstid tjäna på örlogsflottan. I fredstid skulle vid tjänst på kronans fartyg var och en uppbära fyra daler silvermynt årligen i

s. k. vartgälder. Dessutom skulle de enrollerade ha rätt att idka seglation, fiskeri eller annan näring utan att riskera att bli uppbådade för kronans räkning. I krigstid skulle vid tjänst på Kungl. Maj:ts flotta förutom kosten erhållas månadslön efter vars och ens kapacitet, dock icke högre än 5 daler smt. Skulle tjänsten utsträckas längre än de sex månader, som operationerna vanligen brukade vara, skulle samma månadslön utgå.¹³

Förslag hade framförts om ytterligare förmåner för den som lät enrollera sig.¹⁴ Anledningen härtill var förmodligen misstankar om att förmånerna ej skulle te sig tillräckligt attraktiva. Dessa farhågor förstärktes säkerligen av att Danmark, samtidigt med att planerna på en svensk enrollering började ta fast form, påbörjade uppbyggnaden av en motsvarande inrättning.¹⁵ En påtaglig nervositet kan förmärkas hos de ansvariga i Sverige. Danskarna vände sig även till befolkningen i de landskap, som de tvingats avstå till Sverige. Två danska sjöofficerare på väg för att förrätta enrollering i Norge passerade i mitten av februari 1704 genom Skåne, Halland och Bohuslän. Under några dagars uppehåll på Brännö i Göteborgs skärgård hade de försökt locka lämpliga karlar att bege sig i dansk tjänst. Det betonades, att befolkningen i Halland och Bohuslän var mycket benägen därtill.¹⁶ Den svenska enrolleringen kom att omfatta inte bara Halland utan även Skåne och Bohuslän. Samma oro för den danska konkurrensen speglas i amiralitetskollegiets direktiv till den kommission, som fick ansvaret för tillkomsten av den nya inrättningen. Kollegiet föreslog, att verksamheten skulle påbörjas i norra Bohuslän, närmast in-

till den norska gränsen för att förhindra att sjöfolket begav sig in i Norge och under den danska enrolleringen.¹⁷ I Skåne mötte samma problem. Som exempel kan tagas den utskrivning, som ägde rum i Helsingör på våren 1705. Det uppges att 200 man därvid hade anmält sig, bland dem ungefär 150 duk-tiga matroser. Största delen av dessa var skåningar och hallänningar, som tjänade i staden.¹⁸ Vid sidan av denna siffra kan ställas det antal karlar, som kom att enrulleras i den svenska inrättningens skånska kompani. De uppgick till omkring 150 man.

I Halland och Skåne vägrade till att börja med den sjöfarande befolkningen att låta enrullera sig. Vid utgången av år 1704 hade emellertid omkring 1700 man rekryterats i de tre aktuella landskapen, varav i Skåne ungefär 120 och i Halland ungefär 370 man. Under de närmaste åren växte inrättningen så att den år 1708 omfattade 2.830 man. Sedan inträdde en minskning, som blev mest markant från 1711 till 1712. Det senare året redovisas inte ens hälften av 1708 års siffra. Antalet hade sjunkit till 1.359 man, en siffra som knappast kom att överskridas vid något tillfälle under återstoden av kriget.¹⁹ Vad var då orsaken till denna utveckling? — Efter ett visst motstånd i inledningsskedet i de två sydligaste landskapen förefaller det som om enrulleringsinrättningen blivit attraktiv. En av anledningarna här till — kanske den viktigaste — torde ha varit det skydd mot uttagning till soldat, som inskrivning i båtsmansenrolleringen innebar. I Halland var det bara de tolv nordligaste socknarna, som skulle ingå i rekryteringsområdet för enrulleringen. Karlar från andra socknar anmälde sig emellertid till båtsmän,

och Kungl. Maj:t tillät att de antogs. Åren 1704 och 1708 företogs knektutskrivningar i Halland, enrulleringssocknarna undantagna. Till och med sistnämnda år hade enrulleringsmanskapet undgått tjänstgöring på flottan. Dessa förhållanden torde ha stimulerat den sjöfarande befolkningen till att antaga båtsmanstjänst. Förutom ett direkt tvångsförfarande, som tillämpades vid flera tillfällen, pressade statsmakten många in i den nya inrättningen genom att ålägga skepparna på handelsfartygen att de i första hand skulle taga sina besättningar bland de enrullerade.²⁰ Denna bestämmelse synes dock inte ha kunnat upprätthållas i någon större utsträckning.²¹

Åren 1705—1708 torde kronan ha utbetalat 8.000—12.000 daler smt årligen i vartgälder till de enrullerade. Under denna period hade som ovan nämnts enrulleringskompanierna, i varje fall inte i någon större utsträckning, behövt göra tjänst på flottan. När Danmark år 1709 åter trädde in i kriget, förändrades situationen helt. Fram till krigets slut synes enrulleringen hädanefter ha uppbådats varje år. Det på papperet mycket tillfredsställande antalet enrullerade båtsmän reducerades betänkligt inför den bistra verklighet, som krävde tjänstgöring. Resultatet av en generalmönstring, som företogs år 1712, redovisade cirka 55 % av manskapet som frånvarande av skilda anledningar. Till tjänstgöringen i Karlskrona infann sig detta år endast 1.044 man, d. v. s. inte ens hälften av det enligt kollegiets uppgifter år 1711 disponibla manskapet.²²

Ursprungligen hade avsikten varit, att enrulleringsbåtsmännen skulle tjänstgöra på den nyinrättade eskadern i

Göteborg. Redan år 1710 togs emellertid huvudparten av det disponibla manskapet till fartygen i Karlskrona, vilket gav upphov till kraftiga protester från båtsmännen.²³ Enrolleringsinrättningen, som till en början varit tänkt som frivillig, fick bl. a. av denna anledning ganska snart rekryteras med tvångsmetoder. Man kan utan vidare påstå, att de stora förväntningar, som från flera håll knutits till den nya inrättningen, ej kom att uppfyllas. De farhågor, som framförts åren 1703—1704 av amiral Erik Sjöblad, hade besannats. En stabilare grund för rekryteringen av båtsmän i Halland erfordrades. Utan större svårigheter hade i flertalet av det svenska rikets landskap under 1680-talet införts fasta inrättningar, som tillförsäkrat kronan ett bestämt antal båtsmän eller knektar. Genomförandet av en liknande inrättning i Halland kom att ge en mångfacetterad bild av innebörden av statsskickets förändring efter Karl XII:s död. Den motsättning, som fortfarande fanns mellan de förvärvade landskapen och de gamla svenska landskapen, flätades ihop med de privilegierstrider, som utspelades mellan de fyra stånden under 1720-talet.

Båtsmansindelning

Allmogen i de fyra nordligaste häraderna i Halland, d. v. s. Fjäre, Viske, Faurås och Himle härader, begärde vid 1719 års riksdag att få slippa sin rytteriindelning. I stället förklarade man sig beredd att prestera båtsmän. Samtidigt begärde allmogen i hela Halland att bli befriad från knektutskrivningar. Det skedde med uttrycklig hänvisning till de halländska kontrakten. De år 1648 slutna kontrakten skulle vid ett flertal tillfällen komma att åberopas av

den halländska allmogen i striden om båtsmanshållet. I 1719 års regeringsform hade det utlovats, att innehållet i forna kontrakt och försäkringar skulle respekteras. Den kommande utvecklingen skulle emellertid visa att detta inte blev fallet.

Den halländska allmogen lyckades ej vinna gehör för sina önskemål vid 1719 års riksdag. Amiralitetskollegiet tog emellertid vid följande års riksdag upp förslaget. Bakgrunden till dess intresse måste sökas i den katastrofala situation, som rådde vid uppbådandet av manskap inför 1720 års sjökampanj.

Beslutet om att inrätta ett båtsmanshåll i Halland kom att fattas helt utan berörd parts medverkan. Ärendet behandlades ej i de olika stånden utan endast i sekreta utskottet,²⁴ varifrån bondeståndet var utestängt vid 1720 års riksdag.

Den 15 september 1720 biföll rådet det förslag, som framlades av sekreta utskottet, och tillsatte en kommission, som skulle genomföra inrättningen. Landshövdingen i Halland, generalmajor Axel Faltzburg blev den ledande i den s. k. indelningskommissionen. Bland övriga medlemmar märks amiralen Jonas Örnfeldt, som var chef för Göteborgseskadern och kommandören Erland Hederstierna.²⁵

I december 1720 hade kommissionen slutfört sitt uppdrag. De hemman, som varit anslagna till underhåll av fyra ryttarkompanier, hade då indelats till båtsmän. Övriga krono- och skattehemman, som huvudsakligen var belägna i södra Halland, hade förts samman till rotar, som vardera skulle hålla en båtsman. Resultatet av indelningen blev 1603 båtsmanshåll och 105 båtsmansrotar.²⁶ Enligt kommissionens instruk-

tion skulle också adelns utsockne frälsehemman roteras. Halländska adeln satte sig emellertid genast på tvären och hänvisade till 1720 års regeringsform, som fastslog, att Kungl. Maj:t inte hade rätt att utan ständernas samtycke pålägga rikets undersåtar några utskrivningar eller andra bördor. Något beslut kunde därför ej fattas utan roteringen av dessa hemman uppskötts, så att kommande riksdag skulle kunna taga ställning i frågan. Ärendet var mer komplicerat än vad en första granskning avslöjar. Adelns erhållna uppskov skapade oro bland de krono- och skattebönder, som roterats. De begärde nu, att frälsebönderna också skulle underkastas rotering. Om så ej blev fallet, krävde de, att de halländska kontrakten skulle respekteras.²⁷

Den bedömning, som legat till grund för beslutet om ett båtsmanshålls inrättande i Halland, hade kommandör Erland Hederstierna svarat för. I egenkap av chef för det halländska enrolleringskompaniet borde han ha varit väl orienterad om situationen i Halland vid denna tid. I ett memorial, som han utarbetat och inlämnat till amiralitetskollegiet, ingav han förhoppningar om god tillgång på båtsmän i Halland.²⁸ Denna optimism kom lägligt med tanke på de stora svårigheter, som redovisats beträffande rekryteringen av båtsmän inför 1720 års sjökampanj. Kommande års samverkan med den engelska flottan var betydelsefull. De ryska angreppen mot den svenska östersjökusten fordrade en slagkraftig svensk flotta.

Inrättandet av det halländska båtsmanshålllet förefaller ha varit ett desperat försök i krigets slutskede för att få manskap till flottan. Av flera skäl resulterade emellertid åtgärderna i ett to-

talt misslyckande. Valet av tidpunkt för att bygga upp en varaktig inrättning var i högsta grad olämpligt. Halland hade liksom övriga delar av riket lidit svårt under det långa kriget. Tillgången på rekryteringsbara karlar var dålig. Många gårdar hade blivit öde och på andra gårdar fanns bara kvinnor. Handelsjöfarten, som i Fjäre härad hade varit livlig före krigets utbrott, hade nu i stort sett avstannat.

Vid den båtsmansindelning, som på 1680-talet genomförts i Blekinge, hade en betydande del av manskapet rekryterats bland norrländska och finländska båtsmän. Troligen i samförstånd med amiralitetskollegiet hade den halländska allmogen nu begärt, att den nya indelningen skulle erhålla ett liknande tillskott. Denna anhållan beviljades.²⁹ Rytarna och trossdrängarna vid de indragna ryttarkompanierna kom att behandlas som livegna. Sventjänarna, d. v. s. ryttarna, fick välja mellan att antaga båtsmans- eller knektjänst eller att bli överförda till andra kavalleriregementen. Trossdrängarna däremot skulle få tvingas till båtsmanstjänst. Ett annat tillskott av båtsmän tillfördes den nya inrättningen genom att större delen av de knektar, som utskrivits i Halland år 1718, tilldelades båtsmanshållet. Det rörde sig i detta fall om 283 man, av vilka 191 var brukare av egna gårdar eller var borgare eller sockenhantverkare. De aktuella karlarna skulle överlämnas till de rotar, som bäst behövde dem, och alltså inte återställas till de knektrotar, varifrån de blivit uttagna. Man kan inte undgå att förvåna sig över de drastiska mått och steg, som vidtogs för att få båtsmansinrättningen i Halland till stånd.

De utskrivna knektarna vägrade näs-

tan över lag att underkasta sig det föreslagna förfarandet, vilket också gällde en del av ryttarna. Samtidigt som ett flertal försök gjordes för att få ryttare och knektar övertygade om det lönlösa i att göra motstånd, vände sig allmogen på de roterade hemmanen direkt till kung Fredrik för att få roteringen upphävd. Rådet underkände emellertid argumenten för dess begäran och fastställde båtsmansinrättningen den 27 januari 1721.³⁰

Vid denna tidpunkt hade flottans utrustande påbörjats, och landshövdingarna hade fått order om att komplettera manskapet i båtsmanskompanierna. I februari 1721 utgick kallelse till rekryteringsmöten i Halland. Rotebönderna underlät emellertid att inställa sig, under förevändning att de fått försäkran av de fullmäktige, som rest till Stockholm, att slippa prestera båtsmän. Varken allmogen eller den tilldelade stammen åtlydde de kallelser eller föreskrifter, som utfärdades av landshövdingen eller dennes underlydande lantstatstjänstemän. Nu återstod därför bara ett ingripande från centralt håll. Den 8 mars 1721 utfärdades ett kungligt brev och påbud, vari samtliga knektar vid f. d. halländska regementet befalldes att låta sig fördelas på båtsmansrotarna. Några dagar senare, den 14 mars, utgick det ett nytt kungligt påbud. Det var riktat till allmogen i Halland, som ålades att omedelbart anskaffa båtsmän till de nya båtsmanshållen. Landshövdingen uppmanades att bruka sitt ämbetes myndighet om någon skulle visa motvillighet eller uppstudsighet.³¹ Ingenting tycktes dock kunna tvinga hallänningarna till lydnad.

De drastiska åtgärder, som vidtogs, hade sin grund i Sveriges överenskom-

melse med England om flottsamverkan våren och sommaren 1721. Båtsmän från den nya indelningen i Halland behövdes för att kunna utrusta en slagkraftig flottstyrka. Först den 21 maj sändes 168 båtsmän till Karlskrona. Trots förnyade påstötningar från amiralitetskollegiet kom inga flera båtsmän att presteras till det årets sjökampanj.

Den 30 augusti 1721 slöt Sverige fred med Ryssland. Det stora nordiska kriget var därmed avslutat. Återuppbyggnadsarbetet efter krigets strapatser kom nu i förgrunden. Detta kom säkerligen i hög grad att sätta sin prägel på det fortsatta arbetet med båtsmansindelningen. Det var inte längre nödvändigt att med alla tillgängliga medel avhjälpa bristen på båtsmän.

Motståndet mot det inrättade båtsmanshålllet fortsattes även efter kriget. Anskaffandet av båtsmän skedde mycket långsamt. I slutet av år 1725 hade endast 358 båtsmän presterats av de 1.603 indelade båtsmanshållen.³² Brist på likvida medel angavs av allmogen som en av orsakerna till att den inte kunde prestera båtsmän. Ännu oftare betonades emellertid bristen på manskap.³³ Det skulle också visa sig, att den tilldelade stammen av knektar och ryttare endast gav ett ringa tillskott. Få om ens någon av knektarna tog tjänst som båtsmän. Av ryttarna och trossdrängarna återfinns ungefär 100 man, d. v. s. 20—25 % av deras antal, i de första båtsmansrullorna.³⁴ När inte heller krigs- och kammarkollegierna tillät allmogen att antaga enrolleringsbåtsmän till den nya inrättningen, så måste rekryteringsbasen ha varit mycket smal.³⁵ Den felbedömning från kollegiernas sida, som det här måste ha rört sig om, hade sin grund i

de optimistiska tongångar som anslagits i Hederstiernas tidigare omnämnda memorial. Hederstierna hade uppenbarligen beskrivit tillgångarna efter de förutsättningar, som förelåg vid början av det stora nordiska kriget.

Halländska båtsmanshållet och 1723 års riksdag

Indelningskommissionen i Halland hade, som tidigare nämnts, tvingats acceptera, att den föreslagna roteringen på vissa krono- och skattehemman samt på adelns utsocknehemman uppskötts tills vidare för att tagas upp till behandling vid kommande riksdag. Innehavarna av de båda förra kategorierna jord krävde likhet med adeln, och adeln i sin tur krävde frihet från skyldigheten att hålla båtsmän. Striden om båtsmanshållet i Halland kom att utgöra ett led i de privilegiestrider, som utkämpades mellan de fyra stånden vid frihetstidens början.

Orsaken till motsättningarna mellan adeln och allmogen i fråga om båtsmanshållet är redan fastställd. Bakom motståndet mot roteringen av utsocknefrälset döljer sig emellertid ett förhållande, som i hög grad måste ha medverkat till den långa dragkampen om båtsmanshållets slutliga utformning. Det finns då anledning att göra en granskning av jordinnehavet i Halland vid slutet av kriget och den förändring av fördelningen jordnaturerna emellan, som avspeglar sig i 1725 års jordebok.

År 1721 utgjorde frälsejorden i Halland ungefär tredjedelen av all jord, vilket var detsamma som medeltalet för hela riket. Ungefär hälften var kronohemman, medan sjättedelen var skattehemman.³⁶ Antalet utsocknehemman var 719 mantal.

Genom beslut under Karl XI:s regering hade en gräns satts för frälsejordens tillväxt.³⁷ Trots detta visar 1725 års halländska jordebok, att frälsejorden ökat sin andel till ungefär hälften av all befintlig jord i landskapet. Utsocknefrälsehemmanen hade nämligen stigit med 569½ mantal. Förändringarna framgår av följande tabell, vilken redovisas med avrundade tal.³⁸

Jordfördelningen 1721 och 1725.

	År 1721	År 1725
Skattehemman	619	447
Kronohemman	1.616	1.209
Utsockne frälsehemman	719	1.288
Insockne frälsehemman	423	430
Summor	3.377	3.374

Av utsockne frälsehemmanen innehades år 1718 159½ mantal av ofrälse personer. Reduktionen och de ekonomiska påfrestningar, som kriget hade inneburit, var främsta orsakerna till detta förhållande. Många adelsmän hade tvingats avyttra en del av sitt jordinnehav till ofrälse. En kraftig ökning av sådana transaktioner hade ägt rum under 1700-talets båda första årtionden. Eftersom endast adelsmän hade rätt att inneha frälsejord, skedde i princip endast en förpantning av jorden. I realiteten hade många ägare mycket små möjligheter att återlösa den. Adeln försökte vid 1723 års riksdag få till stånd strängare bestämmelser för att förhindra en vidare utveckling i denna riktning.³⁹

Den ökning av antalet utsockne frälsehemman, som ovan redovisats, hade i själva verket sin grund i åtgärder, som vidtogs under drottning Kristinas tid. Åren 1652—1653 försålles nämligen större delen av räntan på 757 mantal till tre utlänningar, nämligen holländaren

Adrian Tripp och tyskarna Daniel Schlegel och faktor Wulfrath. Hemmanen förvärvades av köparna för evärdlig ägo för även deras arvingar i form av allodialt (ärfdigt) och ovillkorligt frälse. Vid reduktionen indrogs en del av hemmanen.⁴⁰ Återstående hemman har vid tiden för 1723 års riksdag rubricerats som krono- eller skattejord, oberoende av om de fortfarande var i händerna på den ursprungliga köparen eller om de förvärvats av svenska adelsmän. Det hade därför varit naturligt, om de underkastats den båtsmansrotering, som ägde rum år 1720. Detta skedde emellertid inte. Vid en kommande rotering hade man kunnat vänta sig, att dessa hemman skulle komma att roteras på samma villkor som övriga krono- och skattehemman, d. v. s. sättas 3—4 hemman i roten.

En grupp av jordinnehavare, som skulle drabbas ännu hårdare om en båtsmansrotering kom till stånd, var de ofrälse, som innehade frälsehemman. Redan i samband med indelningskommissionen år 1720 hade problemet aktualiserats. Kommissionen lät inhämta upplysningar om hur dessa hemman roterats i Bohuslän men hann inte få något besked från ansvarigt håll, hur man skulle förfara i Halland, innan hela ärendet uppskötts till nästa riksdag. I Bohuslän hade på 1680-talet dessa hemman underkastats en strängare rotering än övriga hemman genom att sättas två mantal i varje rote. Anledningen härtill uppgavs vara, att de ofrälse frälseinnehavarna presterade lindrigare rusttjänst än adeln.⁴¹

Inför den planerade båtsmansroteringen kom innehavarna av utsockne frälsehemman och de från kronan avsondrade hemmanen att förenas i ett

gemensamt mål, nämligen att avvärja den nya pålagan. Ytterst gällde frågan om de skulle åläggas att kontinuerligt hålla mellan 300 och 400 båtsmän.

Samtidigt som innehavarna av utsockne frälsehemman och de till båtsmanshåll roterade krono- och skattebönderna i södra Halland inriktade sig på att omintetgöra roteringen, så begärde mellersta och norra Hallands allmoge i sina besvär till riksdagen att bli befriade från indelningen.⁴² I de förhandlingar, som kom att föras vid riksdagen om halländska båtsmanshållet, spelade häradshövdingen Weili en mycket central roll. Han hade av den halländska adeln vid ett möte i Halmstad den 30 nov. 1722 utsetts till dess representant vid riksdagen och i samband därmed försetts med flera fullmakter.⁴³ Det var utan tvivel Weilis förtjänst, att det halländska båtsmanshållet kom att röna så stor uppmärksamhet vid riksdagen. I flera memorial som inlämnades till stånden och till amiralitetsdeputationen, pläderade han för ett upphävande av indelningen och ifrågasatte för övrigt varje form av båtsmanshåll i Halland. I stället ville han inrätta en besparingskassa av de medel, som blivit anslagna till indelningen. Vid framtida krigsförvecklingar skulle dessa medel användas för värvning av båtsmän.⁴⁴

Det halländska båtsmanshållet kom först att behandlas i kammar- och ekonomideputationen och därefter i en sammansatt deputation. Samtliga riksdagsfullmäktige för de tre ofrälse stånden från Halland kom att deltaga i behandlingen av ärendet. Det skulle föra för långt att här redovisa hela händelseförloppet vid riksdagen. En avgörande fråga var emellertid hur den halländska

adeln skulle ställa sig till en rotering av dess utsockne hemman.

Deputationen upptog förhandlingar med dess vid riksdagen närvarande representanter, som omedelbart avvisade förslaget. Vid behandling av frågan på riddarhuset anklagades den halländska adeln för att undandraga sig den börda, som adeln uppe i landet måste undergå.⁴⁵

Bondeståndets representanter från Halland utsattes å sin sida för påtryckningar vid behandlingen i sammansatta utskottet. Krigsrådet Palmfeldt förklarade, att den indragna rytteriindelingen kunde komma att återupprättas.⁴⁶

Riksdagsarbetet började vid denna tidpunkt att lida mot sitt slut. Det förelåg risk för att frågan om roteringen skulle komma att uppskjutas till nästa riksdag. I så fall hade de indelta båtsmanshållen kommit att bestå, i varje fall tills vidare. Det är troligt, att de halländska bonderepresentanterna fruktade för en sådan utgång. Detta kan ha medverkat till att den sammansatta deputationen ganska snart kunde ena sig om att föreslå ständerna, att en båtsmansrotering skulle verkställas på krono- och skattehemmanen i Halland. Samtidigt rekommenderade man att den halländska adeln skulle åtaga sig en rotering om sex utsockne frälsehemman per båtsman.⁴⁷

Vid behandlingen i stånden biföll prästeståndet betänkandet. Borgarståndet gjorde detsamma men uttryckte samtidigt sin förväntan, att även adeln skulle åtaga sig roteringen. I bondeståndet vann de halländska fullmäktige gehör för sin tidigare deklarerade inställning. Villkoret för ett antagande av roteringen var, att även adeln åtog sig

bördan. Hos ridderskapet och adeln, som behandlade frågan samma dag som bondeståndet, tycks inte utsocknehemmanens rotering ens ha diskuterats. Uppmärksamheten ägnades helt och hållet åt det av Weili vid förhandlingarnas början framlagda förslaget om en besparingskassa. Ståndet tillstyrkte en rotering på krono- och skattehemman i Halland.⁴⁸ Ståndens gemensamma beslut utmynnade i ett förslag till kungen och rådet att roteringen skulle genomföras, och att förhandlingar skulle upptagas med halländska adeln.⁴⁹

Båtsmansroteringsens inrättande i Halland

En särskild kommission tillsattes för att verkställa roteringen av krono- och skattehemmanen i Halland.⁵⁰ Det kom emellertid att dröja mer än två år innan den kunde sätta igång med sin verksamhet. Anledningen härtill torde främst ha varit rådande tveksamhet om hur halländska adeln skulle behandlas.

Resultatet av den rotering, som genomfördes på krono- och skattehemmanen, blev 364 båtsmansrotar.⁵¹ Det var en mycket blygsam siffra jämfört med de förhoppningar, som redovisades år 1720, om ett tillskott på omkring 2.000 båtsmän. Detta förklarar också varför amiralitetskollegiets representanter i alla sammanhang synes ha verkat för en rotering av adelns utsocknehemman. De kontakter, som roteringskommissionen tog med den halländska adeln, gav som enda resultat en skrivelse från ett stort antal ägare av frälsehemman, i vilken den föreslagna roteringen ånyo avvisades.⁵² Rådet hänsköt avgörandet till den riksdag, som nu var förestående. Krigs- och kammarkollegierna hade emellertid varnat rådet

för att låta halländska adeln slippa roteringen. De hävdade att en sådan utgång kunde bli ett farligt exempel för adeln i övriga delar av riket.⁵³

Frågan om det halländska båtsmanshållet kom vid 1726—1727 års riksdag att beredas av en land- och sjömilitie-ekonomideputation. Deputationen bestod förutom av två representanter för borgarståndet och en för bondeståndet av statssekreterare Samuel Åkerhielm och amiral Jonas Örnfeldt. Förhandlingar upptogs ånyo med representanter för den halländska adeln. När kommersrådet Tham syntes benägen att acceptera roteringen, ingrep Weili och lyckades återställa enigheten. Deputationen gick emellertid på en hård linje och föreslog ständerna, att adeln i Halland årligen skulle underkastas utskrivning in natura. Denna ståndpunkt hade redan tidigare intagits av friherre Sven Lagerberg vid rådets behandling av ärendet. För att dämpa halländska bondestandsrepresentanternas stridslust och utpressningstaktik gentemot adeln hade deputationen också varit inne på tanken att återinföra rytteriindelningen i norra och mellersta Halland. Deputationen föreslog emellertid till slut, att roteringen skulle bestå.⁵⁴

Ståndens behandling av deputationens förslag inleddes med att bondeståndet biföll detsamma den 8 juli 1727. Några dagar senare presenterades betänkandet på riddarhuset, varvid det bordlades. Den 20 och 21 juli behandlades frågan i prästeståndet respektive borgarståndet. Härvid hade ständerna att taga ställning dels till betänkandet dels till ett memorial av Weili. I det senare tillbakavisades deputationens argument punkt för punkt. Borgarståndet beslöt för sin del att förorda, att roteringen

skulle upphävas och att samtliga hemman liksom tidigare skulle erlägga utskrivningspengar. Prästeståndet förklarade i allmänna ordalag, att roteringen inte kunde utökas utöver privilegierna. När Weilis memorial och borgarståndets utlåtande presenterades i bondeståndet, frångick ståndet sitt tidigare beslut och anslöt sig till förslaget om roterings avskaffande. Adeln slutligen beslöt på lantmarskalken Arvid Horns inrådan att föreslå, att innehavarna av utsockne frälsehemman skulle slippa rotering men i krigstid undergå utskrivning in natura.⁵⁵

Vid de försök till sammanjämkning av ståndens uppfattningar, som måste ha ägt rum, lyckades man inte uppnå någon enighet.⁵⁶ De båda högre ständerna avvisade roteringen på utsockne frälset men ville bevara det redan inrättade båtsmanshållet, medan de båda lägre ständerna krävde likhet mellan krono- och skattehemman och frälsehemman. Prästeståndets ställningstagande blev avgörande. Hotet mot utsockne frälset var för denna gången avvärjt.

Det är uppenbart, att det var Åkerhielm, som var den ivrigaste tillskyndaren av roteringen. Att han därvid främst drevs av sin omsorg om försvaret torde också ha varit ganska klart. Han var både nu och senare en av de kraftigaste förespråkarna för flottans upprustning. Han hade sitt främsta stöd hos amiralitetskollegiets företrädare, särskilt den stridbare amiral Örnfeldt. Den främste förespråkaren för en hård linje mot den halländska adeln var dock friherre Lagerberg. Samtliga dessa tre tillhörde den s. k. unga adeln, som huvudsakligen var ämbetsmän med oftast ringa jordinnehav.⁵⁷ De var säkerligen mindre benägna att acceptera olikheter

i pålagorna än de gamla adelssläkterna, som ofta var nära lierade med varandra och alltså även med frälseinnehavarna i Halland. En rotering av frälset i Halland innebar ett hot även mot skånska adelns utsocknehemman. Det gemensamma intresset borgade för ett samarbete vid riksdagarna mellan adeln från de båda landskapen. Striden kan också ses som en fortsättning på den dragkamp mellan svenska och danska privilegiers tillämpning i de skånska landskapen, som ägde rum under tiden närmast efter deras införlivande med Sverige.

Trots två resultatlösa riksdagsbehandlingar kom frågan om utsockne frälsehemmanens rotering åter upp till behandling vid 1731 års riksdag. Anledningen torde ha varit, att man såg adelns motstånd som ett hot mot hela inrättningen. Femtio båtsmansrotar i södra Halland vägrade fortfarande att prestera båtsmän. Ett annat skäl kan ha varit att enrolleringen uppvisade en kraftig tillbakagång.⁵⁸ Landshövdingen i Halland, Wilhelm Bennet, väckte nu nytt liv i Weilis förslag om inrättandet av en besparingskassa, vilket ständerna dock ej ansåg sig kunna bifalla. En rotering av utsockne frälsehemmanen avvisades också. För Bennet blev ärendet trots allt en framgång, eftersom man biföll ett alternativt förslag, som gick ut på att engagera båtsmännen i Halland i en fiskeriinrättning. Dess inrättande kom att påbörjas vid mitten av 1730-talet.⁵⁹

Först i slutet av 1730-talet utfärdades det sedvanliga kontraktet om båtsmanshållet mellan allmogen i Halland och statsmakten.⁶⁰ Anledningen till dröjsmålet torde ha varit den beslutade fiskeriinrättningen. Redan vid 1738 års

riksdag kunde man emellertid konstatera, att projektet hade misslyckats, främst beroende på allmogens och båtsmännens motstånd. Följande år beslutades, att hela inrättningen skulle avvecklas.⁶¹ Därmed kunde också det halländska båtsmanshållet få sin för lång tid framåt bestående form.

Slutord

Den slutliga lösningen av frågan om det halländska båtsmanshållet måste trots allt ha inneburit en framgång för innehavarna av de halländska krono- och skattehemmanen. Upphävandet av båtsmansindelningen och inrättandet av roteringen medförde, att i stället för $1\frac{1}{2}$ —1 mantal i genomsnitt 4 mantal kom att prestera en båtsman. I de flesta fall torde den kompensation, som rothållarna fick i form av befrielse från erläggandet av utskrivningspengar, ha kommit att överstiga den som rusthållarna fått. Det måste dessutom ha varit betydligt lättare för de förra att gemensamt svara för de kostnader, som uppstod vid anskaffandet av båtsmän, uppförandet av torp m. m.

Den kategori, för vilken utgången av striden om båtsmanshållet kom att innebära de största fördelarna, var innehavarna av utsockne frälsehemman. Adeln i övriga landskap, med undantag av Skåne, hade nämligen redan på 1680-talet tvingats acceptera båtsmans- och knektehåll på motsvarande hemman. Den allra största vinsten gjorde emellertid innehavarna av de hemman, som kronan avhant sig på 1650-talet. Dessa hemman var, som tidigare framgått, t. o. m. år 1724 uppförda i jordeboken som krono- och skattehemman men kom efter detta år att upptagas som utsockne frälsehemman. Den hal-

ländska adeln hade naturligtvis inga invändningar att göra mot att dessa hemman fick en karaktär, som allt mer liknade den ursprungliga frälsejorden. En sådan utveckling kunde för adeln innebära en möjlighet att utöka sitt frälseinnehav. Denna jord hade ju redan, innan förbudet om förminskning av

kronans jord kom till stånd, avsöndrats från kronan.

Först i mitten av 1800-talet kom olikheterna mellan de skilda jordkategorierna i Halland i fråga om båtsmanshållet att utjämnas genom att rotering av de utsockne frälsehemmanen genomfördes.

Noter

- ¹ Åberg, A.: Indelningen av rytteriet i Skåne.
- ² Wendt, E.: Amiralitetskollegiets historia 1634—1695, s. 412.
- ³ Gynther, S. W.: Författningssamling för Kungl. Maj:ts flotta, del IV, s. 127 ff.
- ⁴ Ang. kontrakten, se Rosén, J.: Hallands försvarskning i Hallands historia II, s. 48.
- ⁵ Gynther, a. a., del IV s. 125 ff.
- ⁶ Riksregistraturet (RR) 1698 30/5, RA.
- ⁷ SRA II:1, s. 481.
- ⁸ RR 1699 21/11, RA.
- ⁹ Indelningskommissionens dagbok 1700 14/3, KrA.
- ¹⁰ Indelningskommissionens relation, KrA.
- ¹¹ Sjöblad till amiralitetskollegiet 1702 28/11, KrA.
- ¹² Defensionskommissionens protokoll 1704 19/1, RA.
- ¹³ Kungen till def.kom. och am.koll. 1704 27/2, RA resp. KrA.
- ¹⁴ Sjöblad till def.kom. 1703 30/3 och 10/11, Defensionskommissionens arkiv, RA.
- ¹⁵ Rapporter från envoyé Lejonclou i Köpenhamn, november och december 1703, Danica, RA.
- ¹⁶ Landshövdingen i Göteborgs och Bohus län till landshövdingen i Halland 1704 21/2, Hallands landskontors arkiv, LLA.
- ¹⁷ Enrolleringskommissionens handlingar, Gbg:s och Bohus läns landskontors arkiv, G 1 d:2, GLA.
- ¹⁸ Lejonclou till Kungl. Maj:t 1705 25/4, Danica, RA.
- ¹⁹ Uppgifterna är hämtade och sammanställda från e. o. stater för amiralitetet och från mönstringsrullor, KrA.
- ²⁰ Def.kom. till am.koll 1708 20/2, KrA.
- ²¹ Hennel, L.: Otryckt licentiatavhandling, s. 49 f., Lund 1964.
- ²² Zettersten, A.: Manuskriptsamling, KrA.
- ²³ Am.koll. till Sjöblad 1710 10/8, Am.koll. registratur, KrA.
- ²⁴ Sekreta utskottets prot. 4/4 och 28/6, RA, och dess memorial 1720 6/7, nr 137, SRA I, s. 140.
- ²⁵ Rådets protokoll 1720 15/9, RA.
- ²⁶ Indelningskommissionen till krigs- och kammarkollegierna (sms. kollegierna) samt statskontoret 1720 8/12 och 1721 23/2, med indelnings- och roteringsverk, RA.
- ²⁷ Kommissionen till sms. kollegierna 1720 5/11 och 8/12.
- ²⁸ Dokument ang. indelningen i Halland, Flottans arkiv, KrA.
- ²⁹ Kungl. brev 1720 3/12 och kommissionen till sms. kollegierna 1720 4/12, RA.
- ³⁰ Sms. kollegierna till kommissionen 1721 9/2 med bilaga, K.M:ts resol. 1721 27/1, Indelningskommissionens handlingar, KrA.
- ³¹ För denna framställning hänvisas till författarens lic.avh., s. 80—88.

³² Rulla, daterad november 1725, Landsh. i Halland till K.M:t. RA.

³³ Allmogens supplikskrivelse 1721, Handlingar ang. riksdagarna 1719—1726, Hallands landskontors arkiv, G XII:2, LLA.

³⁴ Se not 32.

³⁵ Sms. kollegierna till am.koll. 1721 19/1, KrA.

³⁶ Rosén, J.: Sveriges historia I, s. 656.

³⁷ Enblom, W.: Privilegiestrider vid frihetstidens början 1719—1723, s. 184.

³⁸ Jordeböcker för åren 1721 och 1725, Hallands landskontor. Orsaken till skillnaden om tre mantal har ej fastställts, eftersom den ej har någon betydelse i detta sammanhang.

³⁹ Enblom, a. a., s. 184.

⁴⁰ Hallands kopiebok, E IX:7, samt Handl. ang. Trippska hemmanen, Hallands landskontor, LLA.

⁴¹ Landshövding Posse till indelningskommissionen 1720 7/12, Hallands landskontor, G I ac:9, LLA.

⁴² Allmogens besvär vid 1723 års riksdag, RA.

⁴³ Kammar- och ekonomideputationens, defensionsdeputationens och amiralitetsdeputationens sammansatta deputations protokoll 1723 21/8 (i fortsättningen här kallad sammansatta /sms/ deputationen), Expeditionsdeputationens handlingar, RA.

⁴⁴ Weilis memorial, februari 1723, som bil. t. amiral.dep. betänkande nr 166, Exp.dep. handl., och ett nytt memorial 1723 5/7, RA.

⁴⁵ Sms. deputationens prot. 1723 21/8, RA, samt RAP 1723 20/8.

⁴⁶ Sms. dep. prot. 1723 12/9.

⁴⁷ Sms. dep. betänkande 1723 12/9.

⁴⁸ Se de tryckta riksdagsprotokollen.

⁴⁹ Rikens ständers betänkande 1723 16/10, SRA II:1.

⁵⁰ Rådsprotokoll över krigsärenden 1724 19/8, RA.

⁵¹ Roteringsverk 1726 9/5, Kommissionen ang. båtsmanshållet i Halland 1725, RA.

⁵² Supplikskrivelse 1726 19/4 till roteringskommissionen, Hallands landskontor, G I ac:5, LLA.

⁵³ K.M:ts sekreta proposition ang. krigsväsendet 1726 8/9, Sekreta utskottets handlingar, RA.

⁵⁴ Militiedeputationens protokoll 1726 17/10, 7/11, 1/12, 1727 24/2, 2/3 samt dess betänkande 1727 30/6, RA.

⁵⁵ Bondeståndets prot. 1727 8/7, 31/7; borgarståndets prot. 1727 21/7, 2/8; prästeståndets prot. 1727 20/7; ridderskapets och adelns prot. 1727 11/7, 3/8.

⁵⁶ R. St:s betänkande 1727 4/8, SRA II:2, s. 431.

⁵⁷ Sallnäs, B.: Samuel Åkerhielm d.y., s. 223, och Häggman, J.: Studier i frihetstidens försvarspolitik, s. 194 f.

⁵⁸ Am.koll. riksdagsrelation år 1731, Defensionsdeputationens handlingar, RA.

⁵⁹ K. brev 1735 29/11, RR, RA.

⁶⁰ Gynther, a. a., del IV, s. 136 ff.

⁶¹ Hennel, L.: En fiskeriinrättning i Halland vid mitten av 1700-talet, Varbergs museums årsbok 1970.

Nedlagda byar och gårdar i Skåne

Av Ingemar Ingers

Fil. dr. Ingemar Ingers har under sin tid som ortnamnsforskare samlat en stor mängd uppgifter om nu försvunna byar.

I detta och nästa nummer av *Ale* publiceras uppgifterna, vilka enligt författaren inte gör anspråk på fullständighet.

Medeltidsarkeologiska seminariet vid Lunds universitet kommer under professor Erik Cinthios ledning att fortsätta forskningen

kring denna bybeggelse i samråd med historiker, kulturgeografer och arkeologer. Genom att belysa de frågor,

som är förknippade med de försvunna byarna, från många olika håll vill man nå fram till en så omfattande och mångfacetterad kartläggning av dessa som möjligt

Den översikt över nedlagda eller försvunna byar och gårdar i Skåne, som här följer, gör icke anspråk på fullständighet. Den är ett resultat av iakttagelser under den tid jag varit engagerad vid undersökningen av Skånes ortnamn såsom arkivarie vid Landmålsarkivet i Lund (numera: Dialekt- och ortnamnsarkivet). Redan nu skall med erkännande omtalas ett viktigt bidrag till kunskapen om slutgiltigt eller temporärt ödelagda ensamgårdar och byar. Det återfinnes i Sven Dahls gradualhandling *Torna och Bara* (Lund 1942) s. 30—34. Den omfattar 26 habitationer, de flesta inom Torna och Bara härader, vartill kommer några av Dahl observerade fall i grannhäraderna eller längre borta. De uppräknas här, varvid sockennamnet blir utsatt, om flera likalydande namn finnes inom Skåne: Bastorp, Bolshög, Frirup, Glumstorp, Göstorp, Henrikstorp i Ingelstorp, Hunnerup, Jonstorp i V. Karaby, Kerstintorp, Kierrup, Kropp i Skivarp,

Kungstorp i Stora Hammar, Kvärlöv i Bjällerup, Munkarp i Odarslöv, Norra Knästorp, Simremarken, Skivarp (Skevarp) i Bösarp, sedermera Anderslöv, Skumparp i Bunkeflo, Svarte Hjärup, Tirup i Tottarp, Tågarp i Igelösa, Tubbarp, Vigenstorp i Dalby, Vinnerup, Vragerup och Västra Köpinge. Därtill kommer den å s. 62 och 181 behandlade Lunds ladugård i Ladugårdsmarken. Beträffande de av Dahl uppmärksammade fallen finnes stundom utförliga notiser, under det att följande endast är nämnda vid namn: Jonstorp, Simremarken, Skumparp, Tubbarp och Understorp. Från förteckningen över nedlagda habitationer bör enligt förf:s uppfattning Simremarken utgå, varom närmare här nedan. Bland de av Dahl relaterade fallen hade jag redan tidigare uppmärksammat Bastorp, Munkarp och Tirup; de två sistnämnda genom sägner påträffade vid fältundersökningar. Det uppslag, som gavs genom de av Dahl behandlade fallen, har sedermera av

förf. blivit fullföljt. Vad som här behandlas är dels byar och dels ensamgårdar, varav några har varit mindre herresäten. Däremot upptages icke den typ som benämnes "gård i by", d. v. s. enskilda hemman som ingår i ett byalag. Sådana har i stort antal redan under 16- och 1700-talen kommit i ödesmål och blivit lagda under ett angränsande hemman. Under 18- och 1900-talen har en mängd enskilda gårdar genom arv eller köp blivit lagda i sambruk med en av ägaren bebodd och brukad egendom. Tendensen förefanns under hela 1800-talet, om än icke i så utvecklat tempo som i vår samtid.

Här skall icke undersökas orsaken till att byar och gårdar definitivt eller temporärt kommit att ligga öde. Detta överlättes åt andra forskare, om än i enskilda fall av förf. kända omständigheter anföres. Ej heller skall annat än i undantagsfall namnförklaringar meddelas. Det är dock min förhoppning, att denna sammanställning skall bli till någon nytta för ortnamnsforskare, arkeologer, historiker och kulturgeografer, kanske också för fältbiologer genom de rester av vegetation, som kan påträffas på gamla byplatser. Om här behandlade försvunna bebyggelser tidigare är uppmärksammade av Dahl i hans anförda arbete, meddelas detta i varje särskilt fall.

Belägg för ortnamnsformer är hämtade ur Dialekt- och Ortnamnsarkivets i Lund samlingar över Skånes ortnamn. Det torde observeras, att övergivna förhistoriska boplatser utan kända namn icke ingår i programmet för denna undersökning. Den är begränsad till den bosättning, som hade stadgat sig under medeltiden.

Annarp, Gylle sn, sedermera L. Slågarps sn, Skytts hd. *Andorp* 1362 Rep., *Anderup* 1552 Göyes Jb., *Andorp* 1569 Lb, *en Thorp ved Naffn Anderup* 1624 Prästrel., *Annerupegården* 1671 Jb. Fr. o. m. 1712 är Annarp i Jb upptaget under L. Slågarps sn. I Olof Christofferssens Skytts härad, 2 uppl. (1936) återgives s. 634 f. en tvist inför Skytts häradsrätt 1706 angående till vilken socken Annarp rätteligen skulle höra. Genom vittnesmål framkom, att Annarpe mark eller Annarpejorden tillförne legat öde och tillhört Haglösa kungsgård. Ett av Christoffersson s. 639 meddelat utdrag ur Skytts härads tingbok 1686 omtalar "dhen ödegrunden Anderup som brukas nu af 2:ne bönder, nembl. Lars Hanns. och Jöns Nilss. i Gylle". Därav framgår att den vid denna tid icke var bebyggd. År 1688 blev Annarpe jord tagen från Haglösa kungsgård och därpå tvenne bondehemman uppbyggda. (A. a. s. 637).

Araslöv, fordom egen socken och by, sedan 1600-talet tillhörande Färlöv sn, Ö. Göinge hd. *Alwarslef* 1336 SD 4, s. 525. Enligt Lb 1569 var Araslöv (Arfuesslöff sognn) en socken med 18 decimanter eller tiondegivare. De flesta av dessa tillhörde Araslöv by vid kyrkan. Därtill fanns en mindre by Karup, se nedan. Med en gammal huvudgård som kärna upprättade Christoffer Ulfeldt omkring 1630 en ny avelsgård, som blev upprinnelsen till ett av Skånes största gods. Uppgifterna är delvis tagna ur Gert Jeppssons Huvudgård och sockengräns i Skånc, Ale nr 1 1967. Araslöv by blev nedlagd 1653 och jorden lagd till sätesgården. Kyrkan blev utdömd redan 1632 och socknen uppgick i Färlöv. Vi har många exempel på att en kyrka är försvunnen, under det

Araslövs ödekyrka efter senaste restaureringen. Foto S. E. Noreen, 1959.

att byn fortfarande existerar (t. ex. Aggarp i Svedala, Brönnestad i Ö. Klagstorp och Nöbbelöv i Vä), men här är det tvärt om. Byn blev nedlagd, men kyrkan blev stående och användes en längre tid som magasin, till dess den på 1900-talet två gånger har genomgått restaurering.

Asmåsa, Sövde sn, Färs hd. *Assmusse* c:a 1514, Palteb. Enligt C. G. Weibull, Skånska jordbrukets historia s. 84 var Asmåsa en by med 7 gårdar om sammanlagt $3\frac{1}{8}$ mtl, varav i mitten av 1700-talet Asmåsa avelsgård under Sövedborg blev anlagd. Detta exempel är

ett av de många, som innebar nedläggandet av hela byar genom adelsgodsens dispositioner. Tid och omständigheter har icke medgivit en fullständig inventering av denna företeelse. Här skall i detta sammanhang erinras om C. G. Stiernswärds hänsynslösa rumsterande med byar tillhörande Ängeltofta gods. Se därom närmare i Skånes Ortnamn, del 3, Bengt Pamp, Bjäre härad s. 24 f. under Barkåkra socken.

Bastorp, fordom egen socken, numera ingående i Glostorps sn, Oxie hd. Dahl 32. *In parochia Baarstorp* 1360 Test. 128, *Mattes i Barstorp* 1476 LÄU IV:

265. Socken bestod av de två byarna Bastorp och Käglinge. Belägget från 1476, Mattes i Bastorp, angiver att här vid denna tid fortfarande har funnits bebyggelse. Bastorps kyrka och by synes ha blivit ödelagda i slutet av medeltiden. Föreställningen att kyrkan i mitten av 1500-talet blev flyttad till Glostorp är ohållbar. Socknarna Glostorp och Bastorp har existerat samtidigt, till dess Bastorp upphörde såsom socken. Ett belägg från 1495 lyder: *Fieletzlöff i Skane i Oxie h. i Glostroppe s.*, DBM 2:nr 7982. *Fieletzlöff* är nuvarande Fjärdingslöv. I Lb saknas Bastorp såsom socken, och där nämnes ingenting om att Glostorp skulle vara en nyare sockenbildning. Bastorps bys mark har blivit uppdelad på de tre byarna Glostorp, Fjärdingslöv och Käglinge, och namnet fortlevde såsom Bastorpsjorden. Vid enskiftet omkr. 1812 blev en gård från Fjärdingslöv och en från Käglinge förlagda i dessa byars del av Bastorpsjorden, och därigenom uppstod en ny bebyggelse, som dock icke kan räknas som ett återupprättande av Bastorps by. — Bastorp är utförligare behandlat av förf. i Malmö fornminnesförs årsskrift 1969 s. 118 (i serien Ortnamn i Malmö, VII). Om en medeltida offerkälla i Bastorp, se Agri i Skånes Hembygdsförs årsbok 1935 s. 111.

Björnstorp, Gödelöv sn, Torna hd. *Biörstorp* 1372 Rep. 2966, *Michill Giöing tiill Biörstrup* 1569 Lb. Björnstorp var ursprungligen en bondby. Herregården uppstod på 1500-talet genom sammanläggning av några gårdar. Omkring 1680 lades hela Björnstorps by in under herregården. Dahl 62, 63.

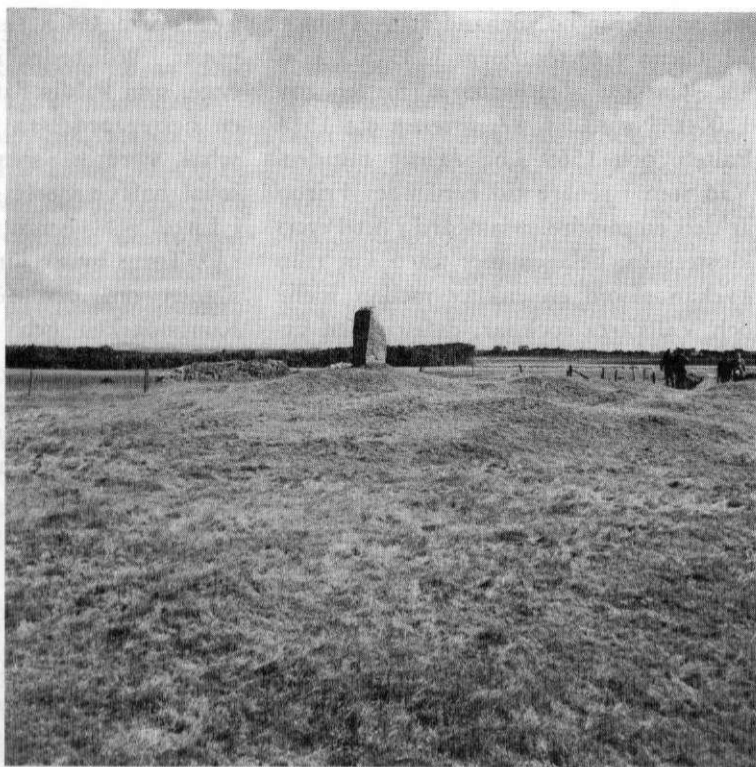
Blekeskära, Kågeröds sn, Luggude hd. *Blegeskar* 1483 DBM 2:5241, *Blegeskeer* 1493 LAU 5:210, *Blegeskie* 1560

KB 432. Enl. Weibull, Skånska jordbrukets historia s. 79 blev denna by på 1600-talet lagd under Knutstorps sätesgårds bruk. Namnet fortlever i vattenkvarnen Blekeskära mölla. — En sägen, som är upptecknad i Kågeröd 1936 av teol. kand. Nils Bengtsson (DOA acc.-nr 3082) omtalar hur det gick till vid ödeläggandet av Blekeskära by: "Darr va en mann, såmm hade Knusstärp. Hann satte fyr på Blegeskära by en juladas-maren. Å fälked va i tjårkan allmänt. Hann re på en vidor häst, å når hann re himm, hade hästen träj röa fläkka på halsen. De va blo. Fårr de va ju en farli ojärning. Sin når byen va nörrbränd, blai joren tad te gauren. Ämm de e nån sanning kann ja änte si, männ ja har hört talad ämm-ed."

Bolshög, Bolshögs sn, Järrestads hd. numera ingående i Vranarp, Ö. Tommarps sn. Som Dahl s. 34 har påvisat, har Bolshögs by försvunnit (i senmedeltiden?), varefter namnet Bolshög endast består i namnet på socknen och kyrkan, som ligger på Vranarps område c:a 600 m från den nuvarande sockengränsen. Dahl anför belägget *ij Bulshöyg, aff Bolshögh* från 1266 DD:2 nr 55, varav framgår att ännu 1266 bebyggelse fanns i Bolshög. Av ett vittnesmål från 1494 angående Vranarps bys markaskäl, återgivet i LAU 5:226, synes framgå att denna by nu omfattade den forna Bolshögs bys mark, som utgör den södra delen av Vranarps område. — Den ringa bebyggelse, som i nutiden finnes kring Bolshögs kyrka, är av sekundär beskaffenhet och ingår i Vranarp n:r 1 och n:r 7.

Bonde-Knutstorp, Kågeröds sn, Luggude hd. Se nedan under *Knutstorp*.

Elleköpinge, numera ingående i Åhus sn, Villands hd. Elleköpinge är en ned-

Platsen för Elleköpinge kyrkoruin är utmärkt med en rest sten.
Foto C. Bunte, 1965.

lagd by, socken och kyrka, men byn synes vara nedlagd långt tidigare än socknen och kyrkan. *Ecclesie Ælleböbinge* 1289 DD: 2 R. 3:325, *Elleköbinge Sogn* 1532 Åhus slottsräkenskaper i DRA, *Ellekiöbinge Sogn* 1569 Lb, *Ellekiöbinge Kirke* 1618 KB s. 319, *Ellekiöbing Sogn* 1624 Prästrel. Den forna kyrkogården är ännu känd i folktraditionen såsom *Älletjøb* eller *Älletjöbinge*. Enligt ett kungligt brev av 4/2 1618, i sammandrag återgivet i KB 1618 s. 319, skulle "Ellekiöbinge Kirke" kasseras och socknen ingå i Åhus socken. Om utgrävningen av Ellekö-

pinge kyrkoruin, se Cnattingius i Ale 1965 n:r 3, s. 8. — Om en by vid namn Elleköpinge, såsom här förutsättes, har funnits, har den försvunnit tidigare än kyrkan. Lb upptager ingen by med detta namn, och Bona Curiae pastoralis (prästgårdens egendom) anges vara belägen "paa Riibe marck", och övrig ecklesiastik jord är belägen i Ripa, Härnestad och Horna, som var de tre byar, som utgjorde socknen. Prästrelationerna 1624 (s. 163) omnämner den nedlagda kyrkan men upptager ingen by med namnet Elleköpinge.

Frirup, Fjellie sn och S:t Peters klos-

ters sn, Torna hd. Behandlat av Dahl s. 32. *Curiam Frithuthorpi* 1133 SD 1, s. 45, *Curiam Frithuthorp* mitten av 1100-t. Necr.L. s. 87, *Frierup* c:a 1514 Palteb. och 1569 Lb., *Frirup* nutiden. Vad som i senare tid benämnes Frirup är dels en mindre ensamgård i S:t Peters klosterns sn, belägen mer än 5 km från kyrkan såsom en enklav mellan Fjelle och Vallkärra socknar, dels ock en utjord Frirupsmarken, belägen i det nordvästra hörnet av Fjelle sn. Dahl räknar med en försvunnen by Frirup. De två områden som i senare tid betecknas såsom resp. Frirup (el. Frirups gård) och Frirupsmarken omfattar tillsammans omkring 40 tunnland. Men mellan dem måste något samband ha funnits. Det troliga är, att en del av Frirup har uppgått i Laxmans Åkarps by i Fjelle sn, som ligger mellan de nämnda lokaliteterna. En regist i LÄU V: 243 upplyser att Pål Laxman 1494 bytte till sig tredje parten av "Friarp mark." Ovannämnda Pål Laxman ägde en större gård i Laxmans Åkarp, som efter honom fått sitt tillnamn (*Laxmandz Aagerops Hovedgaard* 1503, DBM 2:9888). Frirup är utförligare behandlat av Ingers, Ort-namn i Lund II, Lund 1971, s. 15.

Glumstorp i nuv. Kungsmarken, S. Sandby sn, Torna hd. *Glumstorp* 1334 SD IV, 376 och DD 2 R. 11 nr 127. Behandlat av Nordholm i Kungsängen Räften eller Kungsmarken i Skånegillets i Stockholm årsskrift 1936 och i Skånes Natur 1937 s. 84. — Området har senare haft benämningen Räften eller Kungsmarken (det senare efter tillhörigheten till Flyinge kungsgård). I den relation från staden Lund, som är meddelad 1667 av Hans Ernstsön Baden och som ingår i Prästrelationerna från Skåne av år 1667 och 1690, utg.

av Tuneld 1960, skall anföras följande notis: "Wd bedre imod østen i nogle enge, som kaldes Riffen, haffuer været en herregaard, saa som vestigia endnu schal være til siune; och dens eyere schal haffue været en ved navn Trøels i Enge" - - - Ännu på 1920-talet levde i Ö. Torns by av Lunds landsförsamling sägnen om den försvunna gården i Kungsmarken och dess ägare Truls i Ånga. Platsen för gården benämndes *Gårshakken* eller *Gårsplassen*. (Egen uppteckning). Vi har här en lokalisering av sägenmotivet om Truls i Ånga eller Jungfrukällorna.

Grimstorp, Kävlinge sn, Harjagers hd. Det enda äldre belägget för denna försvunna by är en notis i Prästrelationerna 1624 s. 84: "N. Her till er en march som kaldes Grimstorp huor der meenes att hafue været nogle gaarde i fordum tijdt." Också här fanns in på 1900-talet en muntlig tradition. Smeden Hans Larsson, f. i Kävlinge 1841, omtalade 1931 för förf. att en by vid namn Grimstorp hade varit belägen vid vägen mellan Kävlinge och Höj.

Gumlösa, Gumlösa sn, V. Göinge hd. Att namnet Gumlösa har blivit bevarat till vår tid beror främst på att kyrkan och socknen bär detta namn. Den forna Gumlösa by tillhör nästan helt och hållet Sinclairsholms gård och brukas därunder. Enligt Ljunggren, Skånska herregårdar, art. Sinclairsholm (omkr. 1860) blev denna egendom grundad av Anders Sinclair 1620, då han bytte till sig Gumlösa prästgård emot ett hemman i Sörby, som därefter blev prästgård. Intill Sinclairsholm låg länge en bondby Gumlösa. Ljunggren uppgiver att här ännu 1667 fanns 8 gårdar; av dessa var omkr. 200 år senare bara en kvar jämte Gumlösa klockareboställe. I beskriv-

ningen till EK 1933 efter kartläggning 1929 upptages fortfarande de av Sinclairsholms gård ägda hemmanen i Gumlösa by med uppgift, att de är i sambruk med Sinclairsholm. På C. P. Hällströms karta över Skåne från 1812 är Gumlösa by fortfarande utsatt med 8 gårdstecken och med läge omedelbart väster om kyrkan, där marken numera är obebyggd.

Gummarp, Allerums sn, Luggude hd. Gummarp var en by, som lydde under Kulla Gunnarstorp och var belägen mellan sätesgården och Allerums kyrkby. *Gomerup* 1499 DBM 2:8957, *Gomerp* 1569 Lb, *Gumarp* 1575 Helsingborg Lens Regensk. En tradition på orten omtalar att byn brann ned ("brände nör") på 1700-talet och aldrig blev återuppbyggd, varefter jorden blev lagd till herregården. Gummarp är icke utsatt å RK 1812 och saknas i husf.-längderna 1813—20, vilket tyder på att ingen bebyggelse då fanns kvar. Men namnet är bevarat såsom marknamn. Två vångar på Kulla Gunnarstorps gård benämnes Norra Gummarp och Södra Gummarp.

Gärsnäs, fordom egen socken och by, numera i Ö. Herrestads sn, Ingelstads hd. Intill Gärsnäs huvudgård låg en by med namnet Gärsnäs, och enligt Lb 1569 hade Gärsnäs socken, som endast bestod av Gärsnäs gård och by, 18 decimanter. Kyrkan, som var belägen nordost om Gärsnäs gård, blev enligt Ljunggren, Skånska herregårdar, art. Gärsnäs, sp. 2, nedlagd 1630, varefter socknen uppgick i Ö. Herrestad. Se vidare Gert Jeppssons avhandling Huvudgård och sockengräns i Skåne i Ale n:r 1 1967 s. 20. Där konstateras, att nedläggandet av Gärsnäs by skedde successivt under tiden c:a 1630—1650, då Falk Lykke

till Bollerup var ägare. — Med Gärsnäs forna by bör icke förväxlas det nuv. stationssamhället Gärsnäs, som är beläget på Stiby bys ägor i Stiby socken.

Göstorp, Odarslöv sn, Torna hd. Dahl upptager s. 33 ett medeltida "oppidum" (by) *Göztorp*. Namnet är här av förf. normaliserat till *Göstorp* med hänsyn till senare påträffade belägg. Det äldsta belägget är från 1442 och finnes i LÄU III:238 där det omtalas att Allhelgonaklostret i Lund tillbytte sig "quadam curia desolata in oppido *Göztorp* in parrochia beati Olauj prope Lundis quondam situato." Vid denna tid har Göstorp tillhört Sankt Olavs socken. Därav framgår, att Sankt Olavs kyrka i staden Lunds norra utkant har haft ett lantdistrikt. Sedermera (efter reformationen) har Göstorp kommit att tillhöra Odarslöv socken och har, ovisst när, uppgått i Västra Odarslöv by. På 15- och 1600-talen är Göstorp belagt såsom marknamn: *Den Eng paa Giordstorp* 1560 KB 405, *Gystrups Eng* 1603 Kr. Sk. 1:341. Sistnämnda år tillbytte sig fru Beathe Hvidtfeldt Gystrups Eng. Därmed har Göstorp kommit i Svenstorps gods' besittning. Sedermera tillkommer ny bebyggelse. Ett enstaka hus *Giöstorps Huset* är belagt i husf.-längden för Odarslöv 1803—04. Namnet återkommer såsom *Göstorp* i husf.-längden 1811—12. Samtidigt finns namnet under formen *Justorp*, åtföljt av gårdstecken, utsatt å RK 1812 med läge rakt söder om Skälshög. Tydligtvis har en utflyttargård från V. Odarslöv nu blivit förlagd här. Denna gård var känd ännu 1928 och namnet uttalades då såsom *Jy'sstärp*. (Eget uppt.) Det uppgavs därvid at namnet tillkom en gård i V. Odarslöv, som i senare delen av 1800-

talet blivit sammanlagd med arrendegården Västragård i V. Odarslöv.

Hattebo(a), Bosjöklosters sn, Frosta hd. *Hatteboe* 1560 Kr. Sk. 1:65, *Hatteboe* 1682 Weibull i Hist. Tidskr. f. Skåneland VI:311. I muntlig tradition var namnet ännu 1927 känt såsom *Hatteboa*. C. G. Weibull har under rubriken Skånska sätesgårdar 1682 (utdrag ur Tiondekommissionens handlingar) under relationen över Boszie Closters herregård följande notis: "Anno 1638 bleff en lijten bye ödelagt, inne på ööen wed herregården belegen, namnlig Hatteboe, bestående aff 8 fester, och alla samme byes ägor underlagt gårdsens ägendom och desz ägor der med förbättrat." En liknande notis, men med annan datering, återkommer i relationen från Bosjökloster i Sockenbeskrivningar från Frosta härad 1746—47, utg. av Gunnar Carlquist 1920, s. 28, där namnet skrives *Hatteboa*. Traditionen om denna by blev 1927 påträffad vid ortnamnsundersökning av Einar Holmberg. Han uppgiver att på 1800-talets slut hittade man i jorden lämningar efter den gamla byn och vidare att bönderna i *Hatteboa* blev förflyttade till Nyby längre norrut i socknen. Det kan nämnas, att namnet Nyby icke är belagt förrän efter mitten av 1600-talet.

Henrikstorp, Ingelstorps sn, Ingelstads hd. Var enligt Dahl öde 1552. Æ. DA. IV:323. *Henrikstorp* har uppgått i Hammars by. I Lb 1569 finnes följande belägg: Ett sticke iordtt paa Hammers marck som kallis *Hendrickstorp* som her Jens Kande gaff tiill Löderupp kircke Anno 1320 II:289 (under Löderup); Item en iordtt paa Hammers marck kallis *Henrickstorp* iordtt II:294 (under Ingelstorp) och Ett torp som bleff

lagdt tiill Hammer och heder *Hendrickstorp* II:301 (under Valleberga).

Henrikstorp, Fosie sn, Oxie hd. Detta *Henrikstorp* har varit en försvunnen gård med läge i södra delen av sedermera Rådmansvången i Malmö stad. Beläggen är följande: Then gard, jord och grund *Henrikstorp* synnen Malmöghe liggende i Oxie hærith 5/7 1421, Weibull, Malmö stads urkundsbok s. 26; en jord, liggende vden for Malmöge, som heder *Hinricstorp* 13/8 1458 A. a. s. 39; paa *Hinricstorp* bool hooss Malmöe wtij Hyndby avskr. 1476 Æ. D. A. I s. 86. Då gården eller jorden, som gränsade intill Malmö stad, blivit skänkt dit, uppgick den i stadsjordarna.

Holje, Hedeskoga sn, Herrestads hd. *Holje* var enligt sägnen namnet på en herregård, som varit belägen på platsen för nuv. nr 8 i Folkestorps by, Hedeskoga sn. Det äldsta belägget finnes i en relation för Hedeskoga socken 1691, ingiven av kyrkoherden Magnus Lacander, s. 110 i Prästrelationerna från Skåne 1667 och 1690, utg. av John Tuneld 1960. Notisen lyder således: --- "warandes een lijten omkringgrafven backe, medh torra grafvar och gruswall uthi, j den östra wangen, som kallas *Hulie hoogårdh*." — Vid uppteckning i Hedeskoga sn 1952 fick förf. följande meddelande: "Här nere bag-åmm bakkana skolle hatt ligged en harregår, samm hidde *Holje*, männ ad de vidd mann jo ännte." Vid senare besök i Folkestorp i Hedeskoga 1961 har Hugo Areskouge antecknat, att läget skulle ha varit ungefär där en från Bussjö rinnande bäck skär landsvägen Öja — Hedeskoga. Namnet ingår också i Holjebäcken, som utgår ifrån Bussjö sjö och rinner söderut, samt Holjebroen, som är en bro där bäcken korsar ovannämnda

väg. — I akt 4 från Hedeskoga 1794 i Malmöhus läns lantmäterikontor upptages *Höllje hogårds äng* i Ö. vång i Folkestorp.

Hovdala, Brönneustads sn. V. Göinge hd. I Hovdala fanns en storgård, som är belagd redan 1389 Rep. 3697 och 1426 LÄU 3:67. Man torde observera formuleringen *Clemmyt Skaldra af Hofdala a wapn* i belägget från 1426. Intill gården låg en bondby. Det är denna som avses då år 1466 omtalas ”i Brönneustade S. i Hoffdale en fæste”, DBM 2:2071. Hovdala by uppgår småningom i sätesgården. Ett arvskifte 1545, som finnes i kopia på Hovdala, omtalar två gårdar i Hovdala utom sätesgården. På platsen där bondbyn varit belägen, men med mindre jordinnehav, uppstod omkr. 1600 i Sigvard Grubbes tid en hantverkarby med anknytning till Hovdala gård, benämnd Broslätt. Men byns hemmantal, som var tre hela frälsehemman jämte 10 gatuhus fortlever i Jb under hela 1600-talet, och först i Jb 1754 är hemmanen uteslutna. Efter expropriation av Hovdala säteri 1945 för utnyttjande som militärt övningsfält har bebyggelsen i Broslätt blivit mer och mer reducerad. — Uppgifterna är hämtade ur en stencilerad trebetygsuppsats av fil. lic. Torsten Karlson, förvarad å Lunds Univ. Folklivsarkiv med titeln ”Broslätt, hantverkarby i feodalmiljö.”

Hunnerup, Knästorps sn, Bara hd. Dahl s. 32. *Hunerup Jord och Fang* 1567 Kr. Sk. 1:112, *Hunderups marck* 1569 Lb 472, Item tuende iorder --- then anden i *Hunderupp* 1569 Lb 473; Prästrel. 1624 s. 20 har under Knästorps sn notisen: ”2 Öde Iord der thill”, vilket avser Hunnerup och Norra Knästorp (förf:s tillägg); i Decimantjb. 1651 upptages under ”Ödegrunde: --- 1 kal-

dis *Hunderup Jord*”; i Sogneprästerne Designationer (DRA) 1657: ”Her till Sognen ligger 2 öde Grunder: 1. *Norre Knestrups Jord*, Capittels. 2. *Hunderup Jorden*, som Mestir Hansis Arffuinger i Skeellskör eyer; Jordrevningsprotokollet 1671 uppgiver: ”*Hunnerup*, *Ödegrundh*. Denne Ödegrund har altidh waret, så länge man kan minnas, eller derom hört, waret obeboot och obebygd Och är af Kong Fredrich den 2dre lagdt ifrån Malmö Slott dijt han lågh, till en Allmissa A:o 1561 som en Cantor uthj Lund Mester Abel Palless. benämbd, då stiftade till dhe fattiges underhåll i Lund, som Copien af Kong Fredrichs Donations bref innehåller.” Knästorps Kb 1716 upptager *Hunnerupshuset*, vilket visar en ansats till ny bebyggelse, men en bouppteckning från Lilla Råby 10/7 1733 har *Hunnerupsjorden*. I senare tid var Hunnerupsjorden till $\frac{2}{3}$ akademiprebende och $\frac{1}{3}$ tillhörde fattiginrättningen i Lund. Innan den på nytt blev bebyggd, var den utarrenderad till bönder i kringliggande byar. Vid tiden omkring 1800 har Hunnerup blivit återupprättat som en särskild bebyggd brukningsdel. RK 1812 har ett gårdstecken på samma plats där gården ännu ligger, men namnet är återgivet i den vanställda formen *Hammerup* (!). Någon större by har Hunnerup aldrig varit, då hela arealen är 120 tunnland. Hunnerup erinrar till sin struktur om de närbelägna en gång övergivna byarna Norra Knästorp i Knästorp, Vragerup i Flackarp och Tirup i Tottarp. De har en gång kommit i ödesmål, men namnet har bibehållits och jorden varit brukad under andra byar. När ny bebyggelse sekundärt har tillkommit, har de räknats såsom särskilda jordeboks-enheter.

Hägre, Sövde sn, Färs hd. Se under *Västra och Östra Hägre*.

Jonstorp, V. Karaby sn, Harjagers hd. Nämnad av Dahl s. 34 men utan närmare kommentarer. De tidigare beläggen finnes i Palteboken och i Lb 1569 under V. Karaby sn och tyder på en försvunnen bebyggelse, vilkens namn fortlevde såsom marknamn. Palteboken (c:a 1514) har s. 288 i Gösta Johannessons utgåva *Jonstrup hiörne* i notisen om markskäl för Höjs by och socken. Lb har under V. Karaby socken *ij agre paa Jonstorp s. 76, paa Jonstorp 77, Jonstorp iordtt 77, paa Jonstorp iij sticke 78 och Endnu en Jonstorp agir 78*. Från senare tid är i lantmäteriakter från V. Karaby belagt *Jonstorp åker 1737* och *Östra Jonstorps stycken 1807*. Från det angränsande Høj är belagt *Jonstorp Marken 1748* och *Jonstorp Ryggen* samma tid. — Vid enskifte i V. Karaby by 1807 blir hemmanet nr 22 utflyttat och förlagt på den mark som bär namnet Jonstorp och övertager dess namn. Redan på RK 1812 är Jonstorp utsatt med gårdstecken. På ekonomiska kartbladet, tryckt 1917, är fortfarande Jonstorp utsatt såsom gårdnamn. Vi har alltså här en procedur, som består av de tre stadierna: en by försvinner och uppgår i en annan större by, dess namn bibehålles såsom marknamn, och en utflyttargård övertager slutligen detta namn.

Karup, Färlöv sn (fordom i Araslöv sn), Ö. Göinge hd. Namnet är bevarat i *Karpalund*, d. v. s. Karups lund. Det är Bertil Ejder, som i en uppsats i *Namn och bygd* 1942 s. 171 har fäst uppmärksamheten på denna försvunna bebyggelse. Namnet Karpalund, ursprungligen namnet på en skogslund, är numera namn på en gård, ett sockerbruk och en

järnvägsstation på Araslöv ägor i södra delen av Färlöv sn. Namnet uttalas som Ejder påvisar *Karpalónn* med slutet *al*-ljud i första stavelsen. Detta är en regelrätt genitivbildning i folkmålet, jfr i Bjäre härad *Karpa by* om V. Karups kyrkby. Linné 1749 omtalar i *Skånska resan* s. 93: "*Karpelund* är en täck ekeskog." Från Lillö kungsgård i den angränsande N. Åsums sn är belagt bl. a. *Små Karups Åkrar* i en lantmäteriakt från 1803—06. De är uppkallade efter gränsläget intill ovannämnda Karup. Ett sekundärt bebyggelsenamn *Karpelunds huus* är belagt dels i Kb 1704, dels i Krist. läns mantalslängder 1742 s. 414. Men till någon närmare kännedom om denna försvunna bebyggelse kan man enligt Ejder inte komma, främst på grund av bristen på tillräckligt gamla belägg.

Kerstintorp, Lomma sn, Bara hd. Om denna nedlagda mindre by anför Dahl s. 32: "Enligt 1712 års kartbeskrivning funnos i Torparevången på Alnarp tre öde tomter, som tillförne varit gårdar och hetat *Kerstintorp*. De hade enligt traditionen förstörts 1646 och lagts under gården. Läget framträder tydligt på de äldre kartorna." Det kan tilläggas, att den ovannämnda Torparevången upptager den nordvästra delen av Alnarps ägor. Sedermera har äldre belägg för bynamnet framkommit: Anders Jepsen i *Kirstindorp* 1545, Malmö Stadsbok s. 220; *Kierstentorp* 1626 Riise Hansen, Skiftet efter Eske Brock s. 92; *Kierstenntorp* 1627, Länsräkenskaper Malmöhus län. — Belägget från 1545 i Malmö stadsbok är i namnregistret felaktigt identifierat med Kristinetorp i Hammarlunda sn, som är belagt först 1814 såsom namn på en då nybildad egendom. Ovannämnda Kerstin-

torp torde kanske hellre normaliseras till *Kerstentorp*. Det synes innehålla ett mansnamn *Kersten*, som med uttalet *Tjarsten* var känt och brukat i Torna härad ännu på 1900-talet.

Kierrup, Odarslöv sn, Torna hd. Dahl nämner s. 33 *Kierrupsängarna*, som ingår i Östra Odarslöv, ett namn som tyder på bebyggelse. Lb 1569 har under "Vdenge i de östre enge" s. 30 *Keruppe enge*. Senare belägg är *Kjärpp ängarna* 1790 och *Kjerrups ängen* 1803 i lm.-akter från Odarslöv. Husf. 1825—45 upptager *Tjerpängarna*, som troligtvis avser en sekundär husbebyggelse. Ännu 1928 var namnet känt i muntlig tradition såsom *Tjarpängarna*. Kartebeskrivningen till EK 1913 upptager *Hoby eller Kjerrupsäng* (en del har varit utmark till V. Hoby, jfr Dahl 33). Med detta namn kan jämföras två bynamn i Skåne, Kärrarp i Höör och i Kvidinge samt tre orter i Danmark med namnet *Kjærup*, en på Själland och två i Jylland.

Knutstorp, Kågeröds sn, Luggude hd. Till herregårdarna i Skåne hörde ofta en by av samma namn som gården och vanligtvis belägen tätt intill gården eller i dess närhet. Ett undantag utgjorde Knutstorps by, benämnd Bonde-Knutstorp, som var belägen på ett avstånd från sätesgården av 8 km. Dess läge var c:a 1 km s. o. om Bensige gård. I Jb 1662 upptages denna by såsom *Knudstrup* och bestod då av tre hela och ett halvt hemman utom säteriet. Gillberg 1765 s. 268 upptager bland bondegodset i Kågeröds socken *Knustorp* 1 $\frac{5}{8}$ mtl ins.-frälse. RK 1812 har på byplatsen tre gårdstecken och ett hus. Vid mitten av 1800-talet var byn nedlagd, och jorden brukas sedan dess under Bensige gård. G. St. karta 1860

har fortfarande namnet Knutstorp utsatt på byplatsen och därtill några hus-tecken, vilket tyder på att ännu en del byggnader kvarstått. Ännu på 1900-talet finns på orten traditionen om *Bonna-Knustårp* (uppt. av Nils Bengtsson 1936).

Kropp, Skivarps sn, Vemmenhög hd. Bland ödelagda bebyggelser upptager Dahl s. 34 *Kroppsjorden* i Skivarp. Äldsta belägg är *Croppe mansus* 1145 i Necr. L. s. 9. Från senmedeltiden finnes belägget *Then öde marck*, som kallis *Krop* 1465 LÄU 4:62. I Jb fr. o. m. 1754 upptages *Kroppsjorden*, som uppgives vara en utjord (under byarna Skivarp och Öremölla). I samband med enskiftet i början av 1800-talet skedde ny bebyggelse, i det att utflyttargårdar förlades på Kroppsjorden eller, som den på orten benämnes, Kroppsmarken. Namnet Kropp betyder ås el. höjdsträckning och är formellt identiskt med by- och sockennamnet Kropp i Luggude hd.

Kungstorp, St. Hammars sn, Skyttis hd. Om Kungstorp anför Dahl s. 34: "Sades 1699 ha legat öde i 300 år." (Källan ej uppgiven). På Buhrmanns Skånekarta 1684 är Kungstorp icke utsatt, när B. annars upptager habitationer av motsvarande storlek. Gården torde ha blivit brukad på nytt i början av 1700-talet. I Zengerleins strandrekognoscering 1713 nämnes "ifrån Lilla Hammar till *Kongsgården*." (Detta namn användes fortfarande på orten vid sidan om det officiella Kungstorp). I Jb finnes *Kongstorp* upptaget fr. o. m. 1712, och Gillberg 1765 s. 25 har *Kongstorp Gård*. N. Lovén i *De territorie Skyttiano* 1778, i svensk övers. 1960, nämner utan några kommentarer "herregården Kungstorp", men bakom

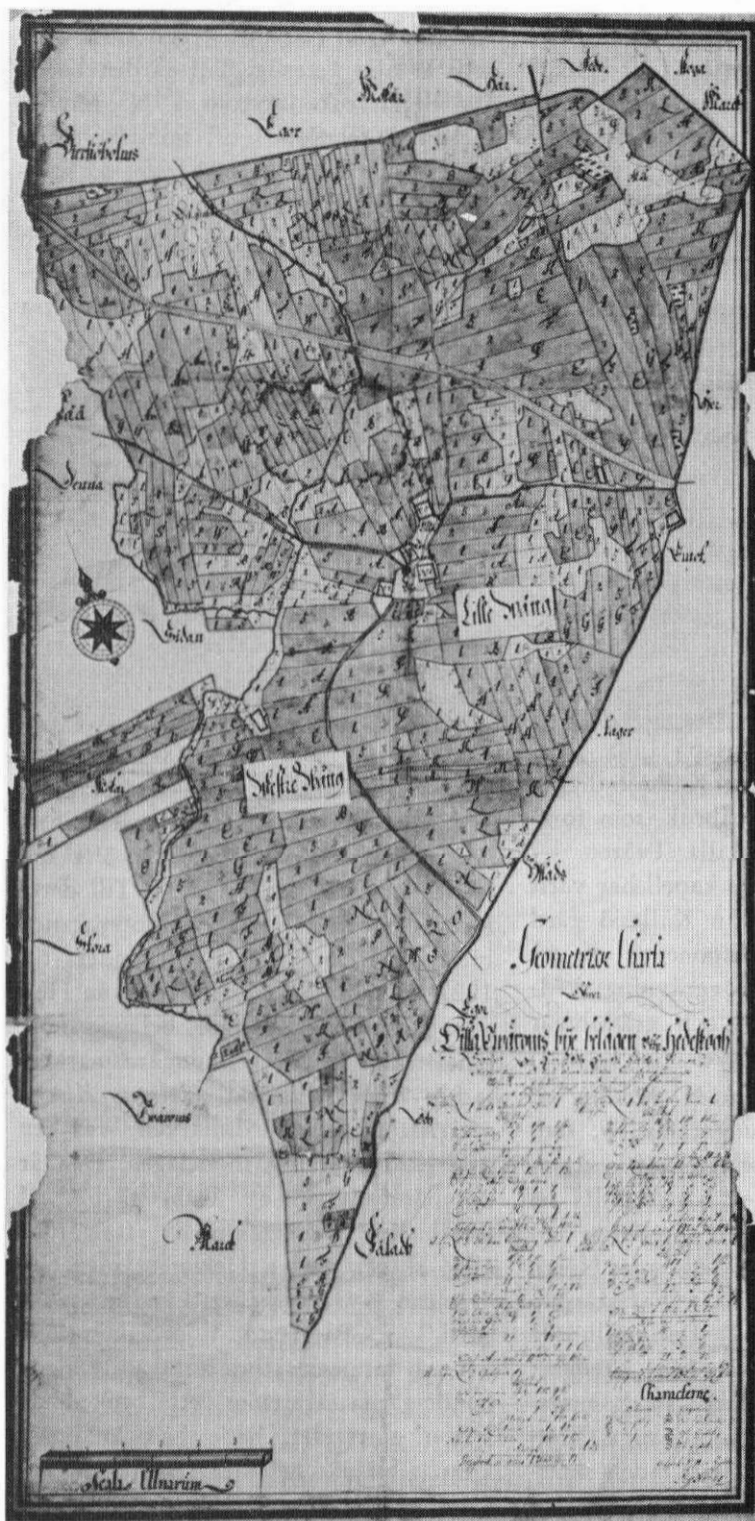
denna beteckning torde ligga en tradition om en gammal sätesgård.

Kvärlöv, Bjällerups sn, Torna hd. Dahl behandlar s. 33 Kvärlöv som av Jrp 1671 säges "nästan alltid ha varit obebyggt." Området hade använts ömsom till betning och ömsom till säd. Äldsta belägg för detta namn är *Queelöff* i bouppt. fr. Malmö 1558. I en mantalslängd 1628 i DRA är *Quælöff* upptaget med en åbo men därefter ändrat till "öde." Bara härads tingbok upptager 9/12 1675 N. N. på *Qvärlöfgården*, vilket angiver att den då varit bebodd, som den därefter beständigt har varit. Kvärlöv räknades tidigare till Bara härad, då häradsgränsen följde Höjeå på hela sträckan men blev omkr. 1890 överfört till Torna härad, där huvuddelen av socknen är belägen. — Namnet är behandlat av Lennart Elmevik i SOÅ 1970 s. 15 i samband med namnet Kverrestad. Elmevik betvivlar att Kvärlöv är ett äkta *löv*-namn, då dess areal och hemmantal är ringa ($\frac{5}{8}$ mantal) och namnet sent uppträder i källorna. Han räknar med möjligheten av uppkallelse efter den större byn Kvärlöv i Saxtorp och Annelöv.

Lejestad, Skarhults sn, Frosta hd. I den södra delen av Skarhults socken ligger tre arrendegårdar, en vid namn Lejestad och två vid namn V. och Ö. Snärtinge, som är reminiscenser av försvunna medeltidsbyar. Sedan byarna blivit övergivna, har deras namn kvarstått såsom marknamn. Omkring 1846 har utflyttaregårdar från Skarhults by här blivit förlagda, som övertagit dessa namn. Om Snärtinge, se nedan i avd. II. När Lejestad först är belagt, synes det redan vara övergivet: *en gardz stath vdj Lethistadhe*, i Skarolte sogn 1442 LAU 3:241. Jfr i Skånemål *går-sta* såsom be-

teckning för en plats, där en gård har varit belägen. Senare belägg är *Leyestade marck* omkr. 1477 DBM 2:12729, *Leijostada Mark* 1493 DBM 2:7346, *Leyestadz äng* (regest) 1493 DBM 2:7540, *Leyestadh marck* 1502 DBM 2:9554 m. fl., *Ledestadhæ marck* 1502 LAU VI: 60 och *Leijestadt* Bosjöklosters Jb 1559. Om en långvarig tvist mellan Bosjökloster och Skarhults gods angående Lejestad mark, se Salomon Krafft: Tre senmedeltida godsorganisationer s. 10—13 (i Serien Skånsk senmedeltid och renässans, 9). I relationen över Skarhults huvudgård hos Weibull: Skånska sätesgårdar 1682 (jfr ovan), Hist. Tidskrift för Skåneland VI s. 295 omtalas "*Leijestadh engh*, som ligger under gårdszens råå och röör". I en lantmäteriakt från Skarhults säteri 1846 återkommer *Lejestads ängar*. Vid denna tid blev en utflyttaregård, sammanlagd av frälsehemmanen Skarhult nr 4, 5, 7 och 9, förlagd i Lejestads ängar och övertog det gamla namnet Lejesta(d), som den ännu bibehåller. Därmed var cirkeln sluten.

Lilla Tvären, Hedeskoga sn, Herrestads hd. Denna by är fortfarande med sitt namn och sina hävdvunna gränser utsatt å EK 1915 och är redovisad i tillhörande kartebeskrivning 1917. Men dess struktur uppgives redan 1691 ha undergått stora förändringar, och denna omstrukturering har sedermera fortsatt. Medeltida belägg för Lilla Tvären är: Tosto Niclisson de *Littlewer* 1347 DD 3 R 2:398, i *Little Twærn* 1488 DBM 2:6355 och *Lille Twern* 1494 DBM 2:7633. Från 1552 är ett kapell i Lilla Tvären belagt: --- en feste, schall ligge till *Twerns capell* Æ.D. A. IV s. 325. En sägen om kapellet eller kyrkans raseri är återgiven hos Ljunggren, Skån-

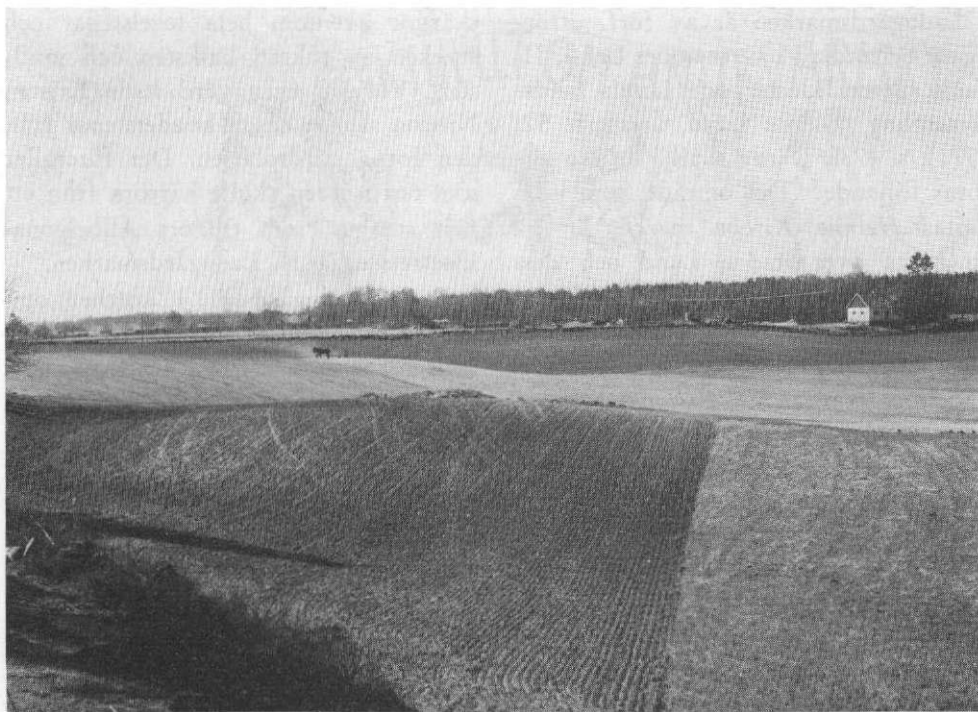
Lilla Tvären, Hedeskoga socken, Herrestad hd. Geometrisk karta från 1691. Det året finns 4 gårdar och ett gatehus kvar.

ska herregårdar, art. Bjersjöholm, slutet. Lilla Tvären behandlas utförligt i Magnus Lacanders relation 1691 över Oja och Hedeskoga socknar i Prästrelationerna från Skåne av år 1667 och 1690, utg. av Tuneld 1960, s. 109: "Lilla Tvärns by: Dher äre nu allenast 4 bönder och gårdar; hvar doch säges i fordomdagar warit 27 som effterhanden äre blifne ödelagde, gårdarna afhyste och jorden kommen deels vnder Ystadh och deels vnder herrgårdswangerna till Bergsjöholm." Därpå följer en utförlig version av ovannämnda sägen om nedbrytandet av Lilla Tvärens kyrka. På den forna byplatsen finnes ingen bebyggelse. Jordfördelningen i Lilla Tvären är sedan tiden omkring 1800 denna: större delen av dess jord brukas under Bjärsjöholms gods i Bjäresjö m. fl. socknar och under egendomarna Källesjö, Åkeshall och Åkesholm på Lilla Tvärens område; öster om Källesjö ligger en samling hus och småbruk, som fortfarande bär namnet Lilla Tvären. — Läget för Lilla Tvärens kapell har varit 1½ à 2 km OSO från Källesjö gård enl. meddelande av disponenten Birger Persson, Ystad. En provgrävning skedde i november 1971, och grävningar skall våren 1972 fortsättas.

Ljungarums hovgård, N. Mellby sn, V. Göinge hd. I Ljungarums by, som ännu existerar — belagd 1483 såsom *Liwngerom* (RAP) — har funnits en adlig sätesgård. Den är ingående behandlad av Torsten Karlson i Norra Skåne 3/7 1971 i art. "Sätesgården Ljungarum i Mellby." Den tillhörde enl. Decimantjordeboken 1651 Frederik Skade. I Jrp 1671 tyckte sig kommissionen finna ut, att Ljungarums hovgård var en så urgammal adels-sätesgård, så man fast icke kan veta, när den

frihet har sin begynnelse och anfang — som är alla veterlig. Till gården hörde åtskilligt veckodagsgods i N. Mellby socken. I relationen till tiondekommisionens rannsaking 1682 fanns på herrgården olika byggnadssätt representerade både knuttimring, korsvirke och skiftesverk. I ovannämnda artikel refereras några vittnesmål vid Västra Göinge härads sommaring 1725. Genom utsago av fyra äldre gode män från trakten blev ådagalagt, att sätesgården fordom varit belägen på samma plats där torpet Ljungstorp nu ligger beläget. Grundvalarna var ännu synliga, och åtskilliga tecken tydde på att gården blivit förstörd genom brand. Dess plats är av Torsten Karlson identifierad, och här finnes tydliga lämningar av vallar och gravar. — I Jb upptages i svensk tid *Ljungarums Sätegårdh* 1680 och *Ljungerum Sätegård* 1713.

Lunds ladugård i Ladugårdsmarken, Torna hd. Denna avelsgård till Allhelgonaklostret var belägen c:a 3½ km NNO från Norrtull i Lund. Till detta kloster hörde dels inägor, motsvarande Helgonagården, vars åbyggnader till 1927 var belägna alldeles norr om Helgonabacken, dels utägor belägna norr om staden i nuv. Ladugårdsmarken, i Lb 1569 benämnd *Helne Kirche marck*. I Ladugårdsmarken var en avelsgård eller utgård belägen. Den är uppmärksammas av Dahl s. 62: "I Lindhielms skattläggning av sätesgårdar 1686 skiljes mellan Helgonagården och "Helene Kyrchios eller Lundhe Ladugård." - - - På grund av jordens magerhet och täppenäs stora antal ville ingen bonde gärna taga emot detta bruk; hade någon gjort det, hade han knappast kunnat bli där behållen. Av denna anledning bortarrenderades det hela till

Platsen för Ljungarums hovgård. Foto Torsten Karlson, 1971.

tre borgare i Lund. — Senare uppläts en del ängsmark åt rusthåll i de kringliggande byarna, och man talade i stället om Lunds ladugårds *mark*, som ger vid handen att åbyggnader då saknades. På kartan över skiftet av Ladugårdsmarken med flera ängar finnes emellertid utsatt tecken för en fyrlängad gårds-

tomt, som betecknas som Ladugårdsplatsen.” Dahl tillägger, att denna gårdsplats var belägen å en punkt motsvarande 200 m NNO g i Svenshög å Ek. kbl. Lund (1917). Denna uppgift överensstämmer med det meddelande förf. har fått av lantbr. Kristen Nilsson i Lackalänga ladugårdsmark.

Ladugårdsmarken är av förf. utförligare behandlad i Ortnamn i Lund, II, Sankt Peters kloster och Lunds landsförsamling (Gamla Lund, årsskrift 52, 1971), s. 47 f. Därav skall i utdrag anföras följande. "Det område, som i Lb kallas *Helne Kirche marck*, är på en karta över staden Lund och dess jordar 1704 betecknat såsom *Ladugårdsmarcken*. Detta område, som då låg i äng, blev 1717 uppdelat på rusthållen i byarna Stångby, Lackalänga och V. Hoby. Den närmast Ö. Torn belägna delen, Lunds ladugårdsmark, var anslagen till biskopslönen. I samband med enskiftet eller kort därefter skedde ny bebyggelse och bosättning i Ladugårdsmarken. Vid besök hos Kristen Nilsson i Lackalänga Ladugårdsmark 1928 berättade han en sägen om en stor gård, som fordom varit där belägen. (Refererad i Ortnamn i Lund II, s. 48). Han angav dess plats såsom belägen omkr. 200 m i SO från hans gård (jfr ovan Dahls uppgift om belägenheten). På denna mark, som numera brukas under Svenshögs gård i Stångby Ladugårdsmark, har man funnit tegel-

skärvor ävensom hela tegelstenar och stycken av tuktad kalksten och sandsten. Vid sin egen gård hade Kristen Nilsson samlat några kvaderstenar från den forna gårdsplatsen. Det förefaller som om fynden skulle härröra från ett fast stenhus, som tillhört Allhelgonaklostrets utgård i Ladugårdsmarken."

Lunds ladugård är i korthet omnämnd av Sjöborg, Samlingar för Nordens fornälskare Tom 2 (1824) s. 199: "Den ruin, som man ser i öster från Kongshögen (i Vallkärra Torn) visar stället, där en gård legat, som hetat Ladugården, och hela fältet häromkring kallas Ladugårdsmarken, hvilken dock icke har någon gemenskap med Biskopps-ladugården utan säges denna gård hafva tillhört 2:ne fröknar, efter hvilkas död den tillfallit Kronan, hvar efter den såsom augment blifvit tillslagen vissa rusthållshemman." Den av Sjöborg nämnda ruinen, som i början av 1800-talet har varit fullt skönjbar, är utsatt å tillhörande pl. 51 och utgöres av en trelängad gård med huvuddelen orienterad i söder och norr med två flyglar som sträcker sig i väster.

Under sommaren 1971 undersöktes i Hallands museums regi tre gravhögar på gravfältet *Skalla* i Sörby, Vessige socken. Gravfältet har tidigare varit föremål för undersökning av antikvarie Lennart Lundborg 1961 och antikvarie Lena Thålin 1966. Undersökningarna har företagits p. g. a. att den täktverksamhet, som vägförvaltningen bedriver, har kommit att beröra fornlämningsområdet.

De tidigare undersökningarna har visat, att gravfältet i huvudsak tillhör järnålderns äldre del, från Kristi födelse fram till folkvandringstid, d. v. s. omkring ett halvt årtusende. Denna datering tycks i stora drag också gälla förra årets undersökning.

Ett av lösfynden, som vållade utgrävaren, fil. kand. Karin Johnson huvudbry, var en liten grönärgig, fragmentarisk metallplatta. I dagarna har det lilla fragmentet bestämts av fil. lic. Ulla S. Welin-Linder på Kungliga myntkabinetet i Stockholm. Det visade sig vara ett arabiskt silvermynt. Myntet

är präglat i Transoxanien eller Khasan under 900-talets mitt eller andra hälft. Myntort och präglingsår är inte med på fragmentet. På framsidan är eventuellt ett namn dolt av den ärgiga beläggningen.

I Halland har tidigare omkring 280 arabiska mynt påträffats, främst som skattfynd t. ex. från Vapnö, Grimeton och Stafsinge socknar.

B. P.

Hallands museums stadshistoriska avdelning har i dagarna berikats med en praktfull samling medeltida silvermynt, det äldsta präglat i Roskilde under Valdemar den I (1157—82). Samtliga mynt härrör från kyrkoruinen i *Övraby*.

Övraby medeltida kyrkoruin utgrävdes 1935—39. Kyrkan, som uppfördes under tidig medeltid — kanske redan under 1100-talets slut — behöll sin rang och värdighet som Halmstads huvudkyrka även sedan staden på 1320-talet

flyttat från Övraby till sin nuvarande plats. Först i samband med reformationen på 1530-talet omnämns S:t Nikolai officiellt som huvudkyrka. 1563 var Övraby kyrkas saga all. Då brändes och plundrades den av svenskarna under Erik den XIV:s befäl i samband med belägringen av Halmstad.

Kyrkans stiftande utveckling avspeglas också i de över hundraåriga mynt som påträffades runt omkring på golvet under utgrävningen. Från ett fåtal mynt från 1100-talets slut stiger antalet jämnt under följande århundraden för att nå en topp omkring 1400. Därefter avtar mynten gradvis för att helt upphöra med ett mynt från 1513, då kyrkan i Övraby tydligen helt kommit i skuggan av det större och förnämre templet S:t Nikolai.

Myntens ursprung antyder även vilka handelsvägar som varit de dominerande. Främst har handel bedrivits med Nordtyskland och Danmark, endast i mindre omfattning med Sverige och Norge. Västeuropeiska mynt saknas helt.

B. P.

Valdemar II 1202—41. Foto B. Petersen, 1971.

Vid ett besök i *Björnekulla* kyrka överlämnades till landsantikvarien en silverskatt. Enligt uppgift har den påträffats vid rivning av en äldre gård belägen strax nordväst om kyrkan. Skatten, som är ett jordfynd, tillvaratogs av en privatperson, vilken sedermera lämnade den till kyrkoherden.

Silverskatten utgöres av följande föremål:

1. Sked. Längd 13,2 cm. Skeden har vridet skaft och kronknopp med ringar i de fyra hörnen. Skedens stämpel påminner närmast om en dylik, som använts av Nils Jeppesen i Malmö 1544—1578.
2. Sked. Längd 15,8 cm. Skaftet har en knopp, som utformats som ett kerubansikte. Skaftets övergång i bladet har utformats som mask. Stämpeln liknar stämplat som använts av Hans Vild i Malmö 1616—1653.
3. Striglakors (bröstsmycke). Förgyllt. Höjd 6,2 cm. Korset består av en dubbel skiva med graverade bilder på båda sidor. På framsidan finns en Kristusbild, på baksidan består dekoren av rundlar. Överst på korset finns i behåll nedre hälften av en krönande kula, nederst på korset finns en ögla. I hörnen finns dessutom spår av försvunna öglor. Kantskarven mellan korsets båda sidor är täckt av en spiralvriden tråd.
- 4—6. Tre förgyllda silverknappar. Diam. 1,8 cm. På framsidan sitter ett en face-huvud, på baksidan en ögla. De är gjutna

Silverskatten från Björnekulla. Fot H. Krantz.

och efterarbete och knappytan är punsad. Längs kanten löper en pålagd spiraltråd.

- 7—13. Sju förgyllda beslag till bälte. Beslagen är gjutna och efterarbetade. Tre av beslagen består av dubbla skivor. Framsidans skiva har en heltäckande dekor av fyra putti inom ett ramverk av kartuscher och rullverk. Längs skivans kant löper en spiralvriden tråd. Bakre skivan har två öglor.

De fyra övriga beslagen har delvis genombruten dekor. På den hela delen består beslagen av dubbla skivor, medan den genombrutna dekoren sitter som krön längs ena lång- och kortsidan. Bakre skivan har två öglor. Framsidans dekor består på den krönande delen av franska liljor och krabbor, på den övriga delen av rundlar, formade av spiralvriden tråd och ytterligare dekorerad

genom granulering. Denna del av plattans dekor omramas av en spiraltråd.

- 14—17. Fyra silvermynt 1649—1666? Frapperande är den höga kvalitén hos föremålen, t. ex. bältesbeslagen och knapparna. Striglakorset tycks vara en tidig, i Skåne ovanlig typ.

Den kronologiska spännvidden i fyndet är rel. betydande. Den ena skeden kan dateras till 1500-talets mitt eller strax efter, medan myntens slutår är 1660-talet. Att av fyndets sammansättning avgöra om det är personliga tillhörigheter eller stöldgods torde vara svårt. Fyndplatsen — i anslutning till bebyggelsen — kan möjligtvis peka på det förra alternativet.

Klart är emellertid, att båda de nyligen påträffade nordvästskånska silverskatterna bör sättas i samband med 1660-

och 1670-talets orostider. Som Sture Bolin påpekat finns det vid denna tid en påtaglig koncentration av skattfynd till Södra och Norra Åsbo härad.

E. T.

Den 14 september 1971 påträffades en stor myntskatt i Örkelljunga. Fyndet gjordes i samband med tillbyggnad av en barnstuga i kv. Mesen.

Grävmaskinisten som fick mynten i skopan, märkte ingenting och de medföljde jordmassan till soptippen i Ljungaskog. Upptäckten gjordes här av Bertil Skoog, som höll på att plana ut schaktmassor.

Skatten består av 665 silvermynt. Enligt en preliminär besiktning har de präglats mellan åren 1604—1679. Mynten är både svenska och danska, varav de förra dominerar. Valörerna omfattar huvudsakligen ören från drottning Kristina och Karl XI samt skilling från Christian V.

6 mynt har ett borrarat hål några millimeter under myntkanten. Sannolikt har de använts som hängsmycken.

Mynten har förvarats i ett brunglaserat rödgodskärl, som i sitt nuvarande skick är 13 cm högt. Det har haft två öron med vertikal placering på kärlets övre del.

Det är den tredje stora myntskatten, som påträffats i Örkelljunga. Det första fyndet gjordes 1793 i klockaregården, där klockare Forsman fann 652 silvermynt i byggnadens mur. Över hälften var präglade år 1666.

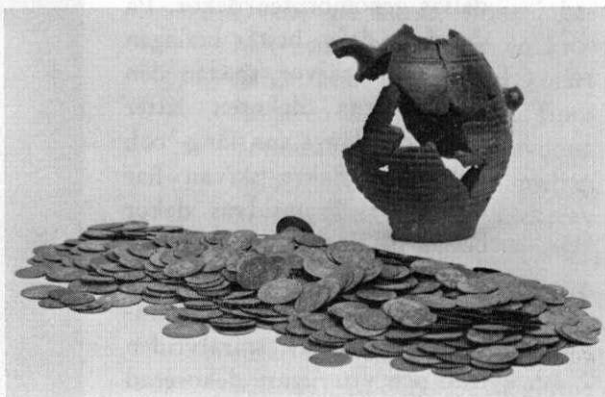
Den andra myntskatten återfanns också på klockaregården.

År 1963 fann några pojkar 1.321 kopparmynt från åren 1666—1686.

Myntfyndens storlek och sammansättning gör att de sannolikt får betraktas som stöldgods, som gömts i osäkra tider. Örkelljunga ligger i den under hela 1600-talet oroliga gränsbygden mellan Skåne och Småland. Särskilt under århundradets andra hälft fick gränsbygden kännning av krigen mellan Sverige och Danmark.

C.-A. M.

Den nya Örkelljungaskatten. Foto H. Krantz.

Vikingatida och tidigmedeltida grophus är en i *Löddeköpinge* välkänd forn-lämningstyp (ALE 1965 nr 3, 1966 nr 2) och kommunens snabba exploatering medför ständigt nya fynd.

Senast undersökta är fyra grophus som i september 1971 framkom vid schaktningar för ett villabygge på tomt 30¹³ vid Kaptensvägen c:a 200 m söder om kyrkan. Tre av dessa anläggningar (i plan 1,8—3,5 × 2,1—3,6 m) hade vid schaktningen fått de översta lagren borttagna och endast c:a 40 cm återstod att undersöka. Golvnivåer, brandlager och stolphål i profilerna på dessa anläggningar indikerade att det rörde sig om grophus. Av fyndmaterialet kan nämnas vikingatida oornrad keramik, vävtyngder av obränd lera, bitar av bränd lerklining, djurben samt i anläggning II ett hängbryne av skiffer och två sländtrissor av sandsten.

Det återstående huset (anl. VII) var beläget intill den södra schaktkanten och kunde till största delen undersökas i en fullständig lagerföljd. Huset var anlagt i två etapper och ett undre hus, 2,4 × 2,8 m, med ett klart stolphål i öster hade efter en tid utvidgats till 4,8 × 5 m, varvid stolphålet och de understa 25 centimetrarna överlagrats av ett nytt golvskickt. Till den senare utvidgningen kunde ett stolphål i öster och möjligen ett i väster bindas.

Keramiken från den tidigare anläggningen samt de understa golv- och fyllnadslagren i den senare bestod i huvudsak av vikingatida skärvor, men även en del vendiskt svartgods av tidig typ förekom. Dessutom erhöles vävtyngder av obränd lera, bitar av bränd lerklining, djurben samt en sten som möjligen fungerat som löpare till en handkvarn.

De övre lagren i den stora anlägg-

Bysantinska mynt omgjorda till hängsmycke.
Foto B. Centerwall.

ningen, vilka antingen härrör ifrån en senare användning eller utgör igenfyllnad från ett intilliggande, genom brand förstört hus, innehöll ett relativt rikt fyndmaterial. Bl. a. kan nämnas djurben i stora mängder, närmast att betrakta som slaktavfall, vendiskt svartgods av ålderdomlig karaktär, närmast jämförbart med det äldsta lundamaterialet men med vissa typer — vanliga på mecklenburgst område — i sydskan-dinavien endast sparsamt förekommande. Vidare erhöles två kamfragment av tidig 1000-talstyp samt två bysantinska silvermynt, det ena slaget för Konstantin VII och Romanus II 945—959 och det andra för Basileios II och Konstantin VIII 976—1025. Det ena myntet

hade i överkanten en genomborrning med en liten ögla, det andra hade i underkanten en pånitad ögla i vilken en större ring var fästad. Båda mynten har alltså använts som hängsmycke.

Denna senaste undersökning visar en vidare utsträckning av köpingens tidigaste historia, såväl i tid som i rum, än vad som tidigare varit känt.

H. C.

Aktuellt om antikvariskt i Ale nr 1 1971 innehöll en redogörelse för arkeologiska undersökningar i *Skanör* under 1970. Det antydde i denna att flera undersökningar var att vänta under 1971 och tack vare Skanör med Falsterbo kommuns ekonomiska och praktiska stöd kom sådana också till stånd. Sammanlagt företogs nio mindre undersökningar, sju st. i Skanörs centrum, en undersökning i *Falsterbo* och en på *Skanör-Falsterbos* *ljung*. Av de sju undersökningarna i Skanör motiverades en av exploatering för den nya kyrkogården på egendomen Nygård; de övriga var provundersökningar i syfte att ge material till tolkningen av den medeltida stadens utsträckning och struktur.

Det aktuella området på Nygård var tämligen stort, sammanlagt c:a 1600 m², varför en grävska togs till hjälp för upptagande av ett stort krysschakt över hela området. Schaktets profilväggar registrerades och var utgångspunkten för en detaljundersökning på ett mindre avsnitt i samband med ett lergolv. Resultatet kan enklast sammanfattas så, att i området fanns en komplex lagerbild med i huvudsak två kulturlager, rika på fynd. Anläggningarna bestod av lergolv, stolphål och avfallsgropar.

De daterande fynden, d. v. s. 2 st mynt och några hundratals keramikskärvor torde härröra från senare delen av medeltiden.

Provundersökningarna var planerade så att de skulle ge upplysningar om lagerbild och eventuella dateringar från olika representativa ställen inom och omkring Skanörs nuvarande centrum, som tidigare inte varit arkeologiskt undersökt. Den inte minst betydelsefulla upplysningen årets undersökningar gav, var kunskap om ursprunglig marknivå och topografi.

Speciellt intressanta var de iakttagelser och fynd, som gjordes i ett 1×5 m schakt i kvarteret Fyrmästaren. Rester av medeltida huskonstruktioner med tillhörande kulturlager påträffades. En serie mynt, ännu inte bestämda, samt blyplomper och keramikskärvor torde ge goda utgångspunkter för datering av lager och anläggningar. En preliminär datering pekar på att den tidigaste verksamheten går ned i tidig medeltid, ett intressant faktum speciellt med tanke på platsens närhet till de medeltida monumenten kyrkan och borgen.

Försök gjordes att komplettera bilden kring de ovan nämnda monumenten, med två provschakt, ett på kyrkogården och ett på en förmodad förborg väster om borgkullen. Resultatet av dessa blev att intresset växte för ytterligare och mera vidgade undersökningar i framtiden.

I Falsterbo företogs under hösten 1970 en provundersökning på tomt 138 B, som gränsar till parken framför Falssterbohus. Avsikten var att fastställa om den kyrkogård, som tidigare konstaterats i parken sträckte sig in på 138 B. Resultatet var negativt, men i stället påträffades medeltida kulturlager av så

intressant karaktär att det motiverade vidare undersökningar, som kom till stånd under sommaren 1971.

Vid de båda tillfällena undersöktes rester efter två hus, troligen orienterade i norr-söder, samt mera spridda detaljer av huskonstruktioner som stolphål, trärester och lera. På en punkt var kulturavlagringarnas mäktighet c:a 170 cm. Fynden från undersökningarna torde huvudsakligen härröra från senare delen av medeltiden. En mera precis datering kan möjligen nås, sedan de påträffade mynten konserverats och bestämts.

1970 gjordes medeltidsarkeologerna uppmärksamma på en rund, låg förhöjning ute på Skanör-Falsterbo Ljung. Spridda tegelskärvor hade hittats i området och det hela bedömdes så intressant att det motiverade en provundersökning under 1971. Sammanlagt togs 11 mindre schakt upp, dels på kullen och dels i dess närmaste grannskap. Schakten på kullen visade att en låg vall av skurna torvor hade byggts upp längs dess kant och ungefär mitt i området hittades rester av en nedgrävd kraftig stolpe. Intill stolpen hade en mängd tegel och kalkbruk grävts ned. Vid vallens insida i söder påträffades 3 stolphål. Några daterande fynd gjordes inte förutom 2 senmedeltida keramikskärvor. Fortsatt grävning i området torde ge bättre möjligheter till en tolkning av anläggningens karaktär och ålder.

Fortsatta undersökningar känns angelägna på flera håll i Skanör med Falsterbo. De senaste åren har givit material till vidgade frågeställningar kring systemkonstädernas historia, och om det blir ekonomiskt möjligt kommer arkeologerna att finnas på plats även under 1972.

A. J. L. R. G. A

I samband med restaurering av *Simlinge* kyrka företog Skånes hembygdsförbund en arkeologisk undersökning under 4 veckor i september-oktober 1971. Simlinge kyrka består ursprungligen av långhus i två travéer, kor och absid, från äldre medeltid. Kyrkan försågs med valv under yngre medeltiden. På 1850-talet tillbyggdes en travé, nya valv slogs och ett torn tillfogades i väster. Kyrkan är byggd i tegel med fogstrykning.

Eftersom kyrkan skulle få nytt golv på betongunderlag, gjordes en arkeologisk undersökning. Kyrkans tidigare golvlager har blivit bortschaktade, förmodligen vid restaureringen på 1850-talet och vid läggning av nytt golv i början på 1900-talet. Smärre rester av byggnadslager från kyrkans byggnadstid fanns kvar.

Grundmurarnas konstruktion visade sig vara av intresse. Grunden är mycket smal, endast en stenrad går utanför dagmuren på insidan av kyrkan. Materialet är uteslutande flintstenar. I schaktet vid södra långhusmuren påträffades ett 1,5 cm tjockt rent kalklager, som troligen tillkommit då grunden lades. Kalken har blandats direkt på platsen för att sedan kunna vräkas ner tillsammans med stenarna i den för ändamålet grävda rännan.

I koret mellan tribun- och triumfbågarna grävdes en trapetsformad tegelkista med huvudnisch fram. Lock saknades. På grund av tidsbrist blev den inte närmare undersökt. Tegelkistan härrör troligen från kyrkans byggnadstid. Har koret fått fylla västtornets funktion som begravningsplats för kyrkans grundare, då västtorn inte funnits? Vid nerknackning av putsen i långhuset blottades norra och södra portalerna.

Södra portalens östra halva var helt bevarad. Rundbågen har haft snedsmyg. De tre nedersta skiften på dagmurarna i långhuset var avbilade. Det visade sig vara resterna av ett framspringande sockelparti med profil av typen vulsthålkål. Liknande sockelform finns på utsidan av långhusmurarna. Skiljemuren mellan kor och långhus — triumfbågmuren — låg inte på alla ställen i förband med korväggarna, vilket kan tyda på, att den antingen är sekundär eller till en del nerrasad och åter uppbyggd. Triumfbågen har en ovanlig form, som ej kan förklaras utan en undersökning av murverket. Den ordinära rundbågen har i hjässpartiet en utbuktning, som gör bågen i det närmaste trepassformad. Till våren planeras en undersökning av triumfbågen och av korets halvstenskryssvalv, vars ena halva har ribbor medan andra halvan är utan.

Föremålsfynden var fåtaliga. Det mesta utgjordes av vendiska svartgods-skärvor och förhistoriska keramik.

A. M.

Restaureringsarbetet av *Kompanihuset* i *Malmö* igångsattes på allvar hösten 1971. Tidigare hade smärre arbeten utförts på byggnaden, såsom återuppförandet av de försvunna trappgavlarna, renknacknings och uppmättningsarbete etc. Även en arkeologisk undersökning av gården framför huset utfördes under 1968. Härvid hittades grundmurarna till ett till huset hörande trapptorn. Bredvid dessa låg ett underjordiskt tunnvalv, vilket en gång tjänat som latrinutrymme. Fil. dr Einar Bager har med de skriftliga källornas hjälp daterat huset till mellan åren 1526 och 1539.

Byggnaden består av källare och två våningar. Källaren är försedd med ett längsgående tunnvalv och golvet är kullerstensatt. Vid undersökningen har framkommit att originalgolvet har legat ca 30 cm under det nuvarande golvet och utgjorts av tjocka träplankor. Samma valvkonstruktion som i källaren återfinnes i bottenvåningen, medan övervåningen haft trätak. Golvet i övervåningen har under senare tid utgjorts av träplankor. Vid undersökningen bortogs dessa jämte ett ca 10 cm tjockt lerlager. Under leran låg det bruk bevarat på vilket originalgolvet av tegelplattor vilat. Av plattorna fanns endast fragment kvar, men de tydliga avtrycken möjliggör en rekonstruktion av golvet. Övervåningen har ursprungligen bestått av två rum, åtskiljda av en lätt trävägg. Från denna vägg härstammar ett stort antal putsfragment med kalkmålningar. Bl. a. ingår i dessa fynd ett 15 cm stort, välbevarat solansikte (se omslaget). Övervåningens dekorationsmålningar finns i dag tyvärr endast helt synliga på de kraftiga takbjälkarna i form av pilar.

Husets trapptorn och priveter skall återuppbyggas. Det kan synas riskabelt att, utan andra källor än det byggnadsarkeologiska materialet, företa en sådan stor återuppbyggnad. Trapptornets relativt små dimensioner, i fasaden bevarade valvanslutningar, bottenvåningens sneda ingångsöppning etc. gör emellertid rekonstruktionen säker vad det gäller huvuddragen. Malmöhus slotts trapptorn från mitten av 1500-talet är i detta sammanhang av stort intresse. De båda tornen är mycket lika, både i proportion och konstruktion.

S. R.

Föreningens styrelse

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund, ordf., intendent Bengt Bengtsson, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr. kamrer Allan Persson, Lund, kassör samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, antikvarie Carin Bunte, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Helsingborg, professor Sven Kjällerström, Lund, docent Gösta Lindeberg, Lund, stationsmästare Sven Nöjd, Örkellunga, professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, museichef Bengt-Arne Persson, Varberg, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, landsantikvarie Egon Thun, Kristianstad, greve Hans Wachtmeister, Johannishus, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Aberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Århus.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Winstrupsgatan 10, 222 22 Lund, tel 046/12 66 09.

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 15: — kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgirokonto Lund nr 24 68 31-2, c/o kamrer Allan Persson, Karhögstorg 4 A, 223 55 Lund.

ALDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, 223 50 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND